

קובץ מאמרי טוביה פרשל כרך ב'

יצא לאור לרגל מעמד חנוכת הבית
של בית מדרש אור טוביה
ע"ש רב טוביה בן משה פרשל

ז' אדר ב' תשע"ד

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

בס"ד

בשבח והודאה להשי"ת
מתכבדים אנו בזה
להזמין קרובינו וידידינו
להשתתף עמנו במעמד חנוכת הבית של

בית מדרש אור טוביה

ע"ש אבינו עטרת ראשנו
רב טוביה בן משה פרשל
שתתקיים ברצות ד'
מוצאי שבת קודש פרשת ויקרא
אור לז' אדר ב' הבעל"ט
השתתפותכם תהיה לנו לכבוד גדול
בכבוד ובהוקרה,
משפחות פרשל והרצוג

*THE CHANUKAS HABAYIS
WILL IY"H TAKE PLACE
MOTZAEI SHABBOS VAYIKRA, MARCH 8TH
IN BAIS MEDRASH OHR TOVIA
969 EAST END AVENUE, LAKEWOOD, NJ
PROGRAM 8:45 BIRKAS HAMAZON 10:45*

בית מדרש אור טוביה ע"ש אבינו רב טוביה בן משה פרשל

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

Chanukas Habayis Melave Malkah

מוצאי שבת פ' ויקרא - ז' אדר ב'
יאהרצייט של משה רבינו

Dear Friends and Family,

In honor of the approaching festival of Purim we are enclosing two articles written by our father, Rabbi Tovia Preschel regarding special Mishloach Manos which were sent as spiritual food. These were either in the form of songs or commentaries on the Book of Esther by Talmidei Chachamim.

Our father learned for many years in Etz Chaim Yeshiva under Rabbi Elya Lopian *zt"l* and was a *ben bayis* by the London Av Beis Din, Rav Yechezkel Abramsky *zt"l*. Although he received semicha from Dayan Rav Yisroel Yitzchok Reiseman *zt"l* of the Edah Chareidis and Rabbi Sholom Safrin *zt"l* Komarna Rebbe of Yerushalayim, our father never introduced himself as rabbi, only as "Preschel." His modesty is personified by his name—Tovia (another name for Moshe Rabbeinu who was **עניו מכל אדם**).

We are grateful to Hashem that our father's modesty is being rewarded so soon after his *petirah* with a Melaveh Malkah/Chanukas Habayis and a shul named after him .

The shul, which will be called Beis Medrash Ohr Tovia, is led by Rabbi Henschel Shachar *shlita*, a prominent Talmid Chacham, and grandson of the Radziner Rebbe, Rabbi Yeruchom Lainer *zt"l*. Our father spent much time discussing learning with the Rebbe in London while he was a *bachur* in Yeshiva and then later in the United States when the Rebbe established his shul in Boro Park. We are pleased that two *talmidei chachamim* of yesteryear are linked together through this shul, where Torah is imbibed on a daily basis.

We plan to distribute a Kovetz Maamarei Tovia at the dinner which will include an article that our father wrote for the *Shloshim* of Rabbi Henschel Shachar's uncle, Rabbi Mordechai Yosef Lainer *zt"l*, former Radziner Rebbe, which includes much information about Rabbi Shachar's grandfather, Rabbi Yeruchom Lainer, *zt"l*.

We would be honored if you would join us in the Melaveh Malkah which will pay tribute to our father, and to the esteemed spiritual leader, Rabbi Henschel Shachar *shlita*.

The Melaveh Malkah will take place on Motzai Shabbos Parshas Vayikra, March 8, at the new Beis Medrash, Beis Medrash Ohr Tovia, located at 969 East End Ave, in Lakewood, NJ. The program begins at 8:45, with Birchas Hamazon at 10:45.

And in the *zechus* of this special gathering for Kovod HaTorah, may our mother Chana Rochel bas Sarah (Flam) have a Refuah Sheleimah.

The event is very soon, so please make a note of the date now.

Looking forward to greeting you,

The Preschels and Herzogs

P.S. Rabbi and Mrs. Chaggai Preschel will B'ezras Hashem be joining us from Yerushalayim. Rabbi C. Preschel will be making a siyum and speaking at the dinner.

Introduction

Our family feels tremendous gratitude to Hashem that within only weeks of the passing of our father, Rabbi Tovia Preschel z"l, he merited to have a shul "Ohr Tovia" named after him, as well as two books published, containing some of his writings.

I, unlike my three brothers who have the privilege of fulfilling mitzvas *Kibud Av* by reciting Kaddish for my father, am pleased that I can also fulfill the mitzvah of *Kibud Horim* by publishing this Kovetz.

Working on this book has been a tremendous consolation to me. I have been voraciously reading many of my father's articles, some of which are dated back to the 1940s, when he was only in his mere twenties. I have also, through the use of special computer software, been privy to the numerous books, journals and articles in which Rabbanim and authors have either quoted my father's writings or thanked him profusely for his generous assistance in helping them with their sources.

Before the existence of "Google" or software, my father was the "encyclopedia" or "computer" that thousands of people would turn to. They would approach him for help in person, by mail or telephone, with their literary projects, whether they be Seforim, dissertations, thesis or articles in Torah or Jewish journals. Since he had a phenomenal memory as well as quite a good library, he was able to help many aspiring Talmidei Chachomim and scholars. He did this all without remuneration and with much generosity of his time.

During each trip that he made on the subway back from Manhattan after sitting in a library all day, his brilliant mind would be digesting and incorporating more and more knowledge that he would disseminate both privately in person and publicly through his publications.

My father contributed articles to at least seven encyclopedias that I have discovered thus far.

I have included title pages from the Encyclopedia Talmudit in Hebrew and in English which show his role as contributor as well as entries on a variety of topics to Encyclopedias Ivrit, Judaica, and Americana.

The Hebrew article that appeared in the Israeli Hamodia in honor of his *Shloshim* is republished here. Missing inadvertently from the article is the byline of one of the writers who spoke to me during the Shiva and who incorporated much of that information in the article. Her name is Chavy Rappaport of Ramat Shlomo, Jerusalem. I know my father would have wanted her credited.

Since it is before Purim, I have chosen two articles my father has written regarding Mishloach Manos, one of which was quoted by Rabbi Ephraim Greenblatt z"l in his *Rivevos Ephraim*.

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

Rabbi Greenblatt passed away within days of my father. In fact their obituaries appeared in the *Yated Ne'eman* on facing pages. One could imagine my excitement when I discovered that Rabbi Greenblatt had been familiar with my father's writings. I wondered if they were meeting in *Shamayim* and enjoying discussing how wonderful it is up there meeting their parents and great Talmidei Chachomim of yesteryear.

I also have included many introductions and important descriptions of prominent Haggados published by the Diskin Orphan Home as well as articles on the forthcoming Pesach holiday. The articles in the section on Shas reflect my father's tremendous love for Gemarah.

On pages 116-117, I have republished two pages from a Torah journal in which both the Radziner Rebbe *zt"l*, the grandfather of Rabbi Henoah Shachar, and my father appear together.

Many who will be reading this book have never met or known my father. In the invitation that was extended for tonight's Melaveh Malkah, we mentioned that even though our father had *Semicha*, he never called himself "Rabbi" but always introduced himself as "Preschel."

He was not only the epitome of modesty, but was also very sensitive about not making people jealous. The following story illustrates his character.

My mother Chana Rochel (Flam) Preschel *shetichye* once related to me that soon after their marriage, they received a wedding gift, a beautiful china tea set. They were living in Jerusalem, only four years after the establishment of the State of Israel and not long after the Holocaust. Since they barely had furniture, my mother took a tablecloth, spread it on a trunk (an old fashioned suitcase) and displayed the tea set on it. My mother told me she had been looking forward to showing it to my father.

When my father returned home his response was, "Rachel, please put everything away. I don't want our friends to see it. I am afraid they will be jealous when they discover how rich we are."

My mother told me she immediately packed everything away realizing then that she had better not invest any energy or time in beautifying their apartment.

Now that my mother needs a *refuah sheleimah*, may my father be a מליץ יושר for his אישה בשרה שעתה רצון בעלה.

Pearl Herzog
Lakewood, New Jersey
5 Adar, 5774

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

תוכן - CONTENTS

Introduction		דברי מבוא
Obituary "Hamodia" (<i>Hebrew</i>).....	7	"איש תבונות" על רב טוביה פרשל.....
Purim		פורים
Mishloach Manot (<i>Hebrew</i>)	10	משלוח מנות .....
Rabbi M. Wunder quotes Preschel.....	12	משלוח מנות של ספרים מאת רב מ. וונדר..
Rabbi E. Greenblatt quotes Preschel.....	13	רבבות אפרים על אורח חיים.....
Pesach		פסח
The Amsterdam Haggadah (1662)	14	הגדת אמסטרדם .....
The Matteh Aharon Haggadah (1710).....	17	הגדת מטה אהרן.....
The Venice Haggadah (1716)	22	הגדת ויניציאה.....
The Oppenheim Haggadah (1719).....	25	הגדת אופנהיים.....
The Offenbach Haggadah (1722)	29	הגדת אופנבך.....
The Fuerth Haggadah (1741)	32	הגדת פירט.....
The Vienna Haggadah (1751)	37	הגדת ווינא.....
The Sulzbach Haggadah (1755).....	42	הגדת זלצבאך.....
The Babad Haggadah (1768).....	45	הגדת באבד.....
The Kittsee Haggadah (1782).....	50	הגדת קיצע.....
The Karlsruhe Haggadah (1796)	54	הגדת קארלסרוא.....
The Pressburg Haggadah (1816)	57	הגדת פרסבורג.....
The Trieste Haggadah (1864)	60	הגדת טריאסט.....
About "Ehad Mi Yode'a" (<i>Hebrew</i>)	64	על שני נוסחים של השיר "אחד מי יודע" ...
The Haggadah and the Blood Libel (<i>Hebrew</i>)	66	הגדה ועלילת דם .....
Unique Exhibition of Jewish Manuscripts.... (including Haggadahs)	67	מערכת כתבי יד הכולל הגדות .....
Shas		ש"ס
About Talmudic Tractates AN"Y (<i>Hebrew</i>)..	69	למסכתאות ענ"י.....
Translation of Shas into Yiddish (<i>Hebrew</i>) ...	70	תרגום הש"ס במחתרת .....
Dikdukei Sofrim (<i>Hebrew</i>).....	73	דקדוקי סופרים.....
Dikdukei Sofrim -2 (<i>Hebrew</i>).....	74	שתי הערות -דקדוקי סופרים ב'.....
Bibliography of Hadrans (<i>Hebrew</i>).....	75	רשימות ביבליוגרפית של הדרנים.....

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

Letter to the Editor of "Torah U'Mada"	77	מכתב ל"תורה ומדע" .....
The Talmudic Encyclopedia's New Volume ..	80	כרך מוקדש לרב י.ב. סולובייצ'יק .....
"Talmud" in Encyclopedia Americana.....	82	"תלמוד" באינצקלופדיה אמריקנה .....

Personalities

"Nachmanides" in Encyclopedia Judaica	85	רבמ"ן ביאנצקלופדיה יודאיקה .....
Rabbi Yaakov Baal Haturim (<i>Hebrew</i>).....	88	תוכחת בעל הטורים לבניו .....
Rabbi Yosef's Karo's "Maggid Mesharim"	89	על ה"מגיד מישרים" לרב יוסף קארו .....
Rabbi Samson Raphael Hirsch Letter	90	מכתב לא ידוע של רב שמשון רפאל הירש
Rabbi N. N. Rabinowitz Ency. Iv. (<i>Hebrew</i>) ..	91	רב נתן נטע רבינוביץ באינצקלופדיה עברית
Rabbi Yechezkel Abramsky (<i>Hebrew</i>).....	94	רב יחזקאל אברמסקי .....
Rabbi Shlomo Yosef Zevin (<i>Hebrew</i>).....	98	רב שלמה יוסף זווין .....
Talmudic Encyclopedia, Rabbi Zevin, editor	102	אינצקלופדיה תלמודית נערך ע"י רב זווין ...
Rabbi Elya Lopian.....	106	רב אליה לפיאן .....
Rabbi Yitzchak Isaac Herzog (<i>Hebrew</i>)	108	"היכל יצחק" – רב יצחק אייזיק הלוי הרצוג
Rabbi Dovid Shlomo Shapiro (<i>Hebrew</i>)	109	"תורת משה והנביאים" – רב ד. ש. שפירא
Noda B'Shiurim on Rav Avraham Chaim Na'eh	110	"נודע בשיעורים" על רב אברהם חיים נאה.
Radziner Rebbe.....	114	האדמו"ר מראדזין .....
Writings of Rabbi Lainer and T. P. on same page	116	כתבי אדמו"ר וטוביה על אותו עמוד .....

Authors' Praise

Rabbi Rubinstein in Rabbi S. Ganzfried.....	118	רב רובנשטיין על רב שלמה גאנצפריד .....
Rabbi Mirsky in "Hadrans"	120	רב מרסקי על הדרנים .....
Rabbi Chavel in "Ramban"	121	רב שאבל על הרמב"ן .....
Rabbi Shoshana in "Tosefta Megilla"	122	רב שושנה ב"תוספתא מגילה" .....
Rav Lerner in "Bartunura"	124	רב לרנר ב"רבינו עובדיה מברטנורא" .....
Rabbi Karlinsky in "Brisk Dynasty"	126	רב קרלינסקי ב"שלשלת בריסק" .....

אישים

מחברים משבחים

איש תבונות

החוקר והסופר הרב טוביה פרשל ז"ל במלאות שלושים לפטירתו
מתוך "המודיע" בארץ ישראל כ"ג שבט תשע"ג

ששבו ליהדותם, קוצ'ין בהודו,
שם הוא ראיין חברים של
קהילות יהודיות שונות
ומגוונות—ירדק,
קולומביה, פנמה,
שוודיה ומדינות
נוספות רבות.
מה גם שהוא
ידע 10 שפות
על בוריין.

ר' טוביה
נולד בווינה
שבאוסטריה
בשנת תרפ"ב
להוריו, ר' משה פרשל
ואמו מרת פרל ליבא לבית
שפירא. ר' משה פרשל, איש

עסקים מצליח ויודע ספר, היה בנו של הרב
יוחנן פרשל, רב ואב בית דין של העיר סניאטין
שבגליציה, מחבר ספרים ומאמרים בכתבי עת
תורניים שונים. לאחר פטירת רבה הקודם
של סניאטין, הגאון רבי אברהם שטיינברג
זצ"ל, מחבר שו"ת מחזה אברהם, ראשי
הקהילה חיפשו רב שלא יפול בגאונותו מרבים
הנערץ—מסע החיפוש ערך ארבע עשרה שנה
עד שמצאו מחליף ראוי לרשת את מקומו של
רבי אברהם. רק לקראת סוף מלחמת העולם
הראשונה, זכו להכתיר את הרב יוחנן פרשל
לרבם.

ר' טוביה היה בן יחיד להוריו, לאחר
שאחיו יוסף נפטר טרם לידתו. אחותו היחידה,

היום מלאו שלושים יום מאז
השתתף קהל רב בהלווייתו
של הרב טוביה פרשל
ז"ל, מטובי הסופרים
והחוקרים
החרדים,
והרבה מהגיגיו
ומחקריו פירסם
ב"המודיע",
שנפטר בניו
יורק ובהלווייתו
שם השתתף
קהל רב בטרם
הוטס להלווייתו
בירושלים, ונטמן
בהר הזיתים. בן 91 היה
בפטירתו.

עם פטירתו הלך לעולמו זקן
ההיסטוריונים היהודיים, תלמיד חכם וגאון
עצום, וגאון בעניות, בן אוריין, רחב אופקים
ואוהב ספר, כפי שהעיד עליו הרב יצחק
ליכטנשטיין שליט"א מרא דאתרא ד"קהילת
בית אברהם" במונסי ור"מ בישיבת "בית יוסף
נובהרדוק" בברוקלין. שר' טוביה פרשל ידע
לפרטים את ההקדמה של כל ספר שיצא
לאור ב-400 השנים האחרונות. ספרייתו
האישית מילאה את כל ביתו.

חקרן מטבעו היה ולא פעם נסע אף
למרחקים למצוא ולאתר נתונים. מסעותיו
ברכבי העולם כללו את קטלוגיה שבספרד,
שבה הוא שוחח עם צאצאי האנוסים

מצוין לבנו מנחם, הוא ניגש לראש הישיבה עם בקשה שימליץ על בחור מתאים. הרב לופיאן המליץ ללא היסוס על טוביה פרשל, וכך התחיל ידידות נצחית בין טוביה ומנחם כאשר טוביה הפך להיות בן בית אצל משפחת אברמסקי—בן בית פשוטו כמשמעו: לשנים רבות, טוביה אכל בשולחנו של הרב יחזקאל מדי שבת בשבתו וכל חג וחג ללא יוצא מן הכלל. כמו כן, הרב יחזקאל היה מגיע לישיבה מדע שבוע בליל שישי כדי לדבר עם טוביה בלימוד. מערכת היחסים הקרובה בין טוביה לבין הרב אברמסקי המשיכה גם כאשר טוביה ומשפחת אברמסקי עלו ארצה והתיישבו בירושלים. הרב שימש כסנדק בבריתו של יוחנן, בנו בכורו של ר' טוביה. מוה"ר רבי יצחק מאיר לויין כובד בסנדקאות בבריתו של שמואל אהרון, בנו השני.

ידיד נוסף מימי בחרותו ב"עץ חיים" שבלונדון היה, רבי מרדכי יוסף ליינר זצ"ל, האדמו"ר בראדזין בבורו פארק. טוביה, צעיר לימים אך בוגר בנפשו, נהנה להשתעשע בדברי תורה עם אביו של חברו, כ"ק האדמו"ר רבי ירוחם ליינער זי"ע ועוד מידידיו מתקופת היותו בלונדון: הגאון רבי שמואל שמעלקא פינטר זצ"ל, הבוקווסקא רב, מנהל מוסדו "יסודי התורה" ויו"ר אל"י בבריטניה ויבדל"ח הגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א אשר גם פתח את ביתו בפני בנו של ר' טוביה בשנות למודיו בישיבה כאן בארץ ישראל.

לר' טוביה היו חושים מיוחדים, לקליטה ותפיסה מהירה. חד לשון ועין טובה. עשה ועשה, כתב וחיבר, אך לא דיבר על עצמו מלה. הניגוד היה בולט: אין ספור מילים כתובים על הנייר, הוא היה מרצה בחדר עליון, אך מיעט מאוד במילים שהוציא בשיחות חולין—הבלי העולם הזה לא עניינו אותו כלל.

סיפרה, שכאשר היא היתה הולכת עם אחיה טוביה'לה הצעיר בחוצות וינה, היו הבריות אומרים עליו "שם הולך הגאון הקטן". נוסף ללימודיו בחיידר הווינאי, הוריו של טוביה שכרו עבורו מלמדים פרטיים, אחד מהם היה הרב שמואל הובנר זצ"ל אשר לימים תירגם במחתרת כמה מסכתות ש"ס ליידיש, בעת שהתגורר בבלגיה תחת כיבוש הנאצים יש"ו. לקראת בר-המצוה של טוביה, הכין אתו הרב הובנר דרשה מוכבת, ואכן טוביה מסר אותה בלשון הקודש רהוטה. לקראת סוף 1938 לאחר האנשלוס, כאשר אוסטריה נכבשה על ידי הגרמנים, נשלח הנער טוביה ללונדון באחד ממשלוחי הילדים ה"קינדער טראנספורט", שאורגנו על ידי הרב שלמה שונפלד. הפרידה של טוביה מהוריו היתה הפעם האחרונה שטוביה זכה לראות את אמו, שגורשה מצרפת לאושוויץ, שם ניסתה.

טוביה פרשל הצעיר למד שנים רבות בישיבת "עץ חיים" בלונדון וינק תורה ומוסר, מראש הישיבה הגה"צ רבי אליהו לופיאן זצ"ל ממנהיגי המוסר הגדולים בדורו, הגאון רבי שלמה נחמן גרינשפן זצ"ל, תלמיד חכם ידוע ומחבר ספרים, והגאון רבי אריה זאב גורביץ זצ"ל, חתן הגר"א לופיאן, ששימש ברבות הימים כראש ישיבת גייטסהד.

חברו לספסל הלימודים בישיבת ב"עץ חיים", ר' ראובן כהן, המתגורר כיום בירושלים, ציין שעד עצם היום הזה, נחרטה במוחו תמונה של ר' טוביה, שהיה ידוע כעילוי, עומד ליד הבימה במשך ארבע שעות ברצף ולומד ללא הפסקה...

מהיר תפיסה

כאשר הגאון רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל, אז ראב"ד בלונדון, חיפש חברותא

ביוגרף וביבליוגרף

ר' טוביה נישא למרת חנה רחל לבית פלאם, מצאצאיהם של אדמו"רי בעלזע, זידיטשויב, סטרעטין וקאליב. הזוג פרשל קבעו שת משכנם בירושלים עיה"ק, שם, בשנת תשט"ז נסמך ר' טוביה לרבנות ע"י הגאון רבי ישראל יצחק הלוי רייזמן זצ"ל, חבר בית הדין של העדה החרדית, וראב"ד קהילות החסידים בירושלים. הרב טוביה פרשל שימש במשך תקופה כעורך האנציקלופדיה התלמודית גם בגירסה העברית המקורית וגם במהדורה האנלית. אכן, הרב שלמה יוסף זיין ביקש מהרב פרשל להכין עבורו דוגמא איך ערך באנציקלופדיה האנגלית אמור להיראות, והשתמש בדוגמא של הרב פרשל כאב טיפוס לשאר הערכים.

הרב טוביה פרשל היה מחבר הערך "התלמוד" באנציקלופדיה אמריקנה והרבה מכתבותיו על רבנים ודמויות תורניות הוכללו ואנציקלופדיה יודאיקה וטנציקלופדיה העברית. הוא חיבר פרקים בעשרות רבות של ספרים שנכתבו על ידי אחרים ללא הזכרת שמו כלל—הוא לא חיפש פירסום. מטרתו היחידה היתה להעניק ידע לזולת. הוא גם כתב עבור איספים שונים של ספרי ביוגרפיה כגון "אלה אזכרה" שפורסם על ידי הרב ד"ר יצחק לוי מטעם אגודת ישראל. הוא כתב בעברית יידיש ואנגלית ברהיטות רבה ופירסם אין ספור כתבות בעיתונים שונים, ובמיוחד ב"המודיע", ובעיתון השבועי "דה ג'ואיש פרס" לאחר העתקת משפחתו לניו יורק. הוא ניצל במה זו כדי לפרסם מוסדות תורה וארגוני חסד רבים. הוא היה אור "כשאגיע לבית דין של מעלה לאחר 120 שנה, אראה אלפי כתבות שכתבתי

ופרסמתי בחינם בכדי לעזור בביסוס הכלכלי של מוסדות וארגונים חשובים."

הרב טוביה פרשל גם כתב בכתבי עת תורניים מגוונים, וביניהם סיני, דרום, הפרדס, אור המזרח ועוד אוספי תורה נוספים. הרב פרשל השתתף בשיעור הדף היומי של הגאון רבי שמחה אלברג במניין של אגודת ישראל בבורו פארק. כאשר הרב אלברג לא יכל להגיע, הרב טוביה פרשל מילא את מקומו. לאחר פטירתו של הרב אלברג, הרב פרשל גם מילא את מקומו כעורך ראשי של "הפרדס".

לפני כמה שנים חזר להתגורר בירושלים, אך מטעמי בריאות הוחזר לניו יורק, ובביקורו בירושלים לפני כשלוש שנים, הזמנתי אותו לערוך ביקור בסניף ירושלים של מפעל הש"ס ומתמוגג מנחת לראות בציבור הנבחנים הרכונים על דפי השאלונים ועמים לעהות ולכבות את התשובות הנכונות.

בני המשפחה של ר' טוביה מציינים שכאשר אביהם נפטר בשיבה טובה, בוודאי באו לקבל את פניו—רבו, הרב יחזקאל אברמסקי, והאדמו"ר מסקולען, אשר נעזר רבות ע"י אביהם להוציא יהודים מרומניה.

הרב טוביה פרשל הותיר אחריו את רעייתו חנה רחל (לבית פלאם) ודורות ישרים ומבורכים: ילדיו, ד"ר יוחנן פרשל, פסיכיאטר בברוקלין ניו יורק, ד"ר שמואל אהרן פרשל, רופא פנימי בלייקווד, ד"ר פרל הרצוג, פרופ' להיסטוריה יהודית והרב חגי פרשל, מרביץ תורה בירושלים ומחבר ספרי "בחגווי הסלע" על התורה, ונכדים ונינים בני תורה. יהי זכרו ברוך.

המכבדו בחיים וגם לאחר פטירתו
בנימין קלוגר

משלוח מנות של מחברים

מאת טוביה פרשל

המתרחש בעולם המדיניות, לבן אחותו— וגם הדפיס שניהם, את "אגרת פורים" ואת השיר "שלום אסתר" בעתונו "המבשר" ("י"ח אדר ב, תרכ"ב).

לחג הפורים תרל"ו שלח א. ב. שוויצר מאמר על המתמטיקאי והממציא, ר' אברהם שטרן עם תמונה משלו, אותה מצא בכתב, עת רוסי ישן, לחיים זליג סלונמסקי, שהיה חתנו של שטרן. הוא שלח אלה לחז"ס כמנחת-חג שיוכל "לתתה למנה גם לפני קוראי "הצפירה". ואמנם הדפיס סלונמסקי את המאמר עם התמונה בעתונו ("ב אדר) תחת הכותרת "משלוח מנות לפורים".²

בגליון האחרון של "אור המזרח" (תשרי— טבת תשל"ד) פורסמו מכתב-יד שנשרד מן השואה, חידושי תורה ששלח ר' ישראל פנחס פיוטרקובסקי, אברך חסידי מלודז', בשנת תרצ"ה, משלוח מנות לחותנו. לחידושי תורה הקדים שיר בן שלושה בתים, בו הוא אומר בין היתר:

אלה הכינו מרקחות ומגדנות
ואלה בשר צלי אש שמו באגנות
ואנוכי עשות במתכונתם ידי קצרה
לאלה יין ושמן בטנים ושקדים
בכלי כסף צרוף מזוקק שבעתיים.
ואני שיקויי מי לחץ ולחמי עצבה...

על כן הוא שולח לחותנו משלוח מנות מפירות לימודו.³

"משלוח מנות של מחברים", בשם זה פירסמתי ב"הדואר" (ח' אדר תשל"א) מאמר על יצירות ספרותיות שמחבריהן שלחו אותן מנה לפורים לרעיהם.

יורשה לי היום, לרגל חג הפורים הבא עלינו, לציין עוד כמה "מנות שבכתב". הרב אליהו פרץ, שהיה רב באדריאנופל במאה השמונה-עשרה, כתב שירים לעת-מצוא. בפורים שלח לידידו ר' משה דאנון שיר כמנה לחג:

האין כלבבי תשורה להביא
יהא נא כתבי למשה למנה
יכופל בטעם כמו אז להעם
יטועם ויונעם למשה למנא
ומנות לחכו יתעב כדרכו
מתוקות בערכו, למשה למה נא.

השיר נדפס על-ידי אברהם דאנון בספרו "תולדות בני אברהם" (פרסבורג תרמ"ז, עמ' 123).

דוד כהן צדק, בעודו ילד, שלח לאביו הסופר יוסף כהן צדק כמנה לפורים שיר בשם "שלום אסתר".

"הנני שולח בזה את פטר רחם עטי לכהן צדק...לא לכבודי, אך לכבוד בית אבא, הנני מכבדך היום במנחתי הדלה הזאת במקום משלוח מנות..." כתב במכתב שליווה את השיר.

אביו שלח באותו יום, יום הפורים, את השיר יחד עם "אגרת פורים", פיליטון על

1 דברי הכותב כי מאמרו הוא הראשון על שטרן בספרות העברית אינם מדויקים. עוד בשנת תרכ"ד הופיע ב"הנשר" (ה' וייג סיון) מאמר על שטרן מאת אלכסנדר חיים שור מדרהוביץ. באותו גליון של "הצפירה" בא גם מסופרו באודיסה אלימלך ווקסלר ("איש נעמי") מאמר "משלוח מנות" לקוראי העתון, ותוכנו דרשה לפורים של הרב ד"ר שוואבכר, שהיה רב בית-הכנסת של אנשי ברודי באודיסה. ברם, כפי שצינתי כבר במאמרי הראשון, הנני מביא רק יצירות שנשלחו מנות לחג לאנשים מסויימים, להוציא מן הכלל כאלה שמתחילה הוגשו מנחה לכלל ציבור הקוראים.

2 אברהם דאנון מספר בספרו כי במאה הי"ח היו בתוגרמה שכתבו שירי פורים "ותחת כי ישלח משורר לרעהו ממתקים ומגדנות... יקום מניו בפרי עטו ובניב שפתיו ובזמירות יריע לו".

בסוף "אגרת פורים" הנזכרת לקמן כותב יוסף כהן צדק לבן אחותו כי אין לו זמן "לשיר לכבודך היום, יום בו יצאו כל בעלי השיר בשירים ובזמרים", מכאן, שגם במזרח-אירופה היו, במאה הי"ט משכילים שכתבו ביום הפורים שירים לכבוד רעיהם. במאמרי הקודם הזכרתי שירים שמיכ"ל ויל"ג שלחו לידידים "משלוח מנות". בין שירי רבי"ל נמצא מכתב שכתב אותו לכבוד א. ל. מנדלשטם בפורים תר"ח ("אשכול הסופר", וארשה תר"ס, עמ' 56-57). יתכן ששלח לו אותו מנחה לחג.

3 ב"בצרון" (שבט-אדר תשל"ג) פירסם א. ר. מלאכי, מתוך ארכיון יו"א בניו-יורק, אגרת-ברכה מליצית ששלח איש לרעהו, שהיה מלפנים גם רבו, "משלוח מנות" לפורים.

Mishloach Manot of Rabbis and Scholars

BY Tovia Preschel

Rabbis, scholars and writers used to send on Purim—in addition to the traditional *Mishloach Manot*—**spiritual food** to their dear ones: a song, a study, even an entire book, they had written.

In this article only a few of such "*manot*" ("portions", "gifts") can be mentioned.

Rabbi Shlomo Alkabetz, the author of *Le-kha Dodi*—wrote a commentary on the Book of Esther and sent it as a Purim present to his future father-in-law.

In the introduction to the commentary, he tells us how he came to write it. It was in 1529, with the approach of Purim, the season for sending gifts, he felt extremely bad, for he did not know what present he could give to Yitzchak HaKohen, his future father-in-law, the father of his bride. Finally he decided to write a commentary on the Book of Esther and send it to R. Yitzchak. He was sure that he would enjoy the present, for the man was a lover of Torah. The commentary was, indeed, very well received by the entire family. Alkabetz'future brother-in-law Yosef HaKohen, even wrote a poem in its honor.

The commentary which the author called *Manot HaLevi* ("Gifts of the Levite"—Alkabetz was a Levite), was first printed in Venice in 1585.

Rabbi Moshe Isserles the great Halakhic authority of Ashkenazi Jewry served as rabbi and Rosh Yeshiva in Cracow. In 1556 he was forced to leave Cracow because a plague ravaged the city. He moved temporarily to Szydlowiec. Food was scarce and Purim could not

be celebrated with "feasting and gladness." However, Rabbi Isserles sought delight and joy by immersing himself in the study of the Book of Esther. He wrote a commentary on the Megillah and sent it as a Purim present to his father, who was one of the leaders of Cracow's Jewish community. The commentary which was named by Rabbi Isserles *Mahir Yayin*, was first printed in Cremona, Italy, in 1559.

On Purim of the year 1629, Rabbi Moses Samson Bachrach who served as rabbi in Worms and in other communities, wrote a song for the welcoming of the Sabbath. He composed it for his wife, "that she might play it on an instrument." The song was published in the periodical *Shomer Zion HaNeeman* in the year 5619 (1858-1859).

R. Yekuthiel (Gordon) ben R. Yehuda Leib of Vilna left his native country in order to study medicine in Padua, Italy. During his stay there he became a disciple of R. Moshe Chaim Luzzatto. After his return to Poland he resided in Grodno and Brest Litovsk. On the occasion of Purim he sent to R. Shlomo Zalman Segal Sinzheim, a communal leader, a poem telling the story of Esther. The initial letters of the words of each line of the poem form the word *Megilla* (in the first line, the initial letters are read from right to left; in the second line they should be read backwards from left to right; in the third line—again from right to left; in the fourth—from left to right; and so on).

The poem was printed by L. Schlossberg in Vienna in 1879.¹

¹ Rabbi Eliezer Ashkenazi, famous 16th century rabbi who served in various communities, dedicated his commentary on the Book of Esther, called *Yosef Lekah*, to Don Joseph Nassi, but we do not know whether he actually sent him a copy as a gift for Purim.

חקר ועיון

מאיר זונדר

הרב מאיר זונדר

משלוח מנות של ספרים

עצם הצגת שאלה זו מעוררת תמיהה, וכי אפשר לצאת בספרים ידי מצות משלוח מנות, והרי הלכה פשוטה היא בשו"ע או"ח סי' תרצ"ה סעי' ד': חייב אדם לשלוח לחבירו שתי מנות של בשר או של מיני אוכלים שנאמר ומשלוח מנות איש לרעהו שתי מנות לאדם אחד, וכתבו המג"א סק"א בשם המהרי"ל והשל"ה וכן הפמ"ג, דשתי מנות בשר דוקא כשמבושלים כראוי לאכילה וכן במשקין, ובאר בטורי אבן למגילה דף ז' ע"א באבני שהם בסוף המסכת, דמצות משלוח מנות ליתא אלא במידי דמיכל ומשתי דוקא, וכמו ושלחו לאין נכון לו בספר עזרא, וכדמשמע להדיא ברפ"ב דביצה דמנות היינו דברים המוכנים ועומדים לאכילה ביו"ט, ורק מתנות לאביונים מצותן אפי' במידי דלאו מיכל ובכסף ושוה כסף גמי סגי, וכן פסק שם המשנה ברורה ס"ק כ' גבי משלוח מנות, דאין יוצאים בבגדים ושאר דברים, וא"כ כיון שספרים אינם אוכלין, פשיטא דאינו יוצא בהם, ומה טעם אנו מוצאים בכ"ז שדנו בדבר בספרי שו"ת האחרונים, ומה ראו על ככה.

כמו-כן פשוט שכל אותם מחברים ששלחו את ספריהם או את חידושי תורתם כמשלוח מנות בפורים, עשו זאת משום ידידות ורעות בנוסף למיני אוכל שבודאי שלחו חוץ מזה, ואין להביא מהם ראיה שיוצאין ידי משלוח מנות בספרים. ראשון לכולם הוא רבי שלמה אלקבץ שחיבר בשנת רפ"ט את פירושו למגילה בשם „מנות הלוי“, גדפס לראשונה בוניציה שמ"ה. בפתחת הספר הוא כותב ששולח את הספר שי לחותנו הגביר ר' יצחק הכהן, ובעד השל"ח אשר ישלחו הבחורים ביום פורים, שלחתי ביאור זה שלוח אלי, ואקרא שמו מנות הלוי. ושוב כופל דבריו „קראתי שמה מנות הלוי כדין וכהלכה שתי מנות לאדם אחד“. אף גיסו ר' יוסף הכהן פותח את שירו לכבוד הספר במלים: „ידיד שת תמורת מגדים לדודיו בפורים דברים ערבים“. ברם אין בכל הלשונות האלו כדי לשלול שאכן קיים גם משלוח מנות כפשוטן, ומלבד זאת גם שלח את הספר למנה.

מפורסם מאד הוא גם פירוש „מחיר יין“ של הרמ"א על מגילת אסתר, שנדפס לראשונה בקרימונה שי"ט. בהקדמתו מספר הרמ"א שבשנת שט"ז ברחו יהודי קראקא לשדלוב מפני סכנת ה„חלי"רע“, ולא יכלנו לקיים ימי הפורים במשתה ושמחה להסיר יגון ואנחה, אמרתי אקוה ואשמח במפעלי, אף חכמתי עמדה לי“. בחתימת הספר הוא מוסיף: „שלחתי בימי הפורים למנה לאבי ישראל“. גם מלשונות אלו אין הוכחה שהספר נתחבר כתחליף למשלוח מנות, ובודאי קיימו מצוה זו באוכלין, אף כי בלחם צר ומים לחץ כפי תנאי הזמן והמקום. אף רבי אפרים זלמן מרגליות כותב בראש ספרו מעלות היוחסין, שחיבר לכבוד אביו פירוש על מגילת אסתר, וכן נרשמו דוגמאות נוספות במאמרו של ר' טוביה פרשל: משלוח מנות של „מחברים“ שהופיע בהדואר, יום ח' אדר תשל"א, עמ' 283.

אך הסיבה שבכל זאת נתעוררה שאלה בענין זה היא, שמכיון שכל ענין משלוח מנות הוא משום ריבוי שמחה וריעות, א"כ מכל שכן דברי תורה גורמים לשמחה כדכתיב פקודי

מוריה, שנה חמישית, גל' ה-ו (נג-נד), כסלו-שבט תשל"ד

רבנות

אורח חיים

אפרים

רפת

מגלה. ועוד הלא קניית היין והשמן זה הלא ג"כ הכשר כמגילה. ועצם הספק של המעט צרי נראה שהוא אי משום פרסומי ניטא הקריאה במגילה וא"כ זה דומה לשאר או לא משום פרסומי ניטא, וא"כ דמי לתפלין, דשם רק יש הדין עד שליש, וחלוק מהדברים של פרסומי ניטא. ועיין בבאה"ט בר"ס תרע"א שכתב ע"ד השו"ע דעני המתפרנס מן הצדקה מוכר כסותו לשמן, דאינו מחוייב להשכיר עצמו כמו בד' כוסות, ולא ציין מקור הדברים. וקשה הא כיון דילפינן מפסח, א"כ לכל דבר ילפינן וכמו בד' כוסות צריך להשכיר עצמו כמו כן הכא וכן מבואר בשער הציון שם אות ג'.

ועיין מה שכתבנו בסימן תנ"ו. וראיתי בשדי חמד, אסיפת דינים, מערכת חנוכה, אות כ"א, שכבר העיר על הבאר היטב בזה. (ז) נטילת צפרנים בפורים נראה דשרי, דמלאכת מצוה מותר, ובעש"ק היה מצוה ליטול הצפרנים, עיין דברי מלביאל ח"ה סימן רל"ז. (ח) שני בני אדם הבאים בפורים לשאול שאלות א' בפורים וא' בפסח למי יענה, עמ"ש בזה בשו"ת האלף לך שלמה ח"א סימן שפ"ד.

ב

משלוח מנות בספרים

במורה כסליו תשל"ד, כתב ידידי הרב מאיר ווגדר שליט"א וז"ל: משלוח מנות של ספרים. — עצם הצגת שאלה זו מעוררת תמיהה, וכי אפשר לצאת בספרים ידי מצות משלוח מנות, והרי הלכה פשוטה היא בשו"ע או"ח סימן תרצ"ה סעיף ד: חייב אדם לשלוח לחבירו שתי מנות של בשר או של מיני אוכלים שנאמר ומשלוח מנות איש לרעהו שתי מנות לאדם אחד. וכתבו המג"א סק"א בשם המהרי"ל והשל"ה וכן הפמ"ג, דשתי מנות בשר דוקא כשמבושלים כראוי לאכילה וכן במשקין, ובאר בטורי אבן למגילה דף ז' ע"א באבני שהם בסוף המסכת, דמצות משלוח מנות ליתא אלא במידי דמיכל ומשתי דוקא, וכמו ושלחו לאין גבון לו, בספר עזרא, וכדמשמע להדיא ברפ"ב דביצה דמנות היינו דברים המוכנים ועומדים לאכילה ביר"ט, ורק מתנות לאביונים מצותן אפילו במידי דלאו מיכל ובכסף ושוה כסף נמי סגי, וכן פסק שם המשנה ברורה ס"ק כ' גבי משלוח מנות, דאין יוצאים בגדים ושאר דברים, וא"כ כיון שספרים אינם אוכלין, פשיטא דאינו יוצא בהם, ומה טעם אנו מוצאים בכ"ז שדנו בדברי בספרי שו"ת האחרונים, ומה ראו על ככה.

כמו"כ פשוט שכל אותם מחברים ששלחו את ספריהם או את חידושי תורתם כמשלוח מנות בפורים, עשו זאת משום ידידות ורעות בנוסף למיני אוכל שבודאי שלחו חוץ מזה, ואין להביא מהם ראיה שיוצאין ידי משלוח מנות בספרים. ראשון לכולם הוא רבי שלמה אלקבץ שחיבר בשנת רפ"ט את פירושו למגילה בשם „מנות הלוי“, ג'דפס לראשונה בויניציה שמה. בפתחת הספר הוא כותב ששולח את הספר שי לחותנו הגביר ר' יצחק הכהן „ובעד השל"ח אשר ישלחו הבחורים ביום פורים, שלחתי ביאור זה שלוח אליו, ואקרא שמות מנות הלוי“. ושם כופל דבריו: „קראתי שמה מנות הלוי כדין וכהלכה שתי מנות לאדם אחד“. אף גיסו ר' יוסף הכהן פותח את שירו לכבוד הספר במלים: „ידיד שת תמורת מגדים לדודיו בפורים דברים ערבים“. ברם אין בכל הלשונות האלו כדי לשלול שאכן קיים גם משלוח מנות כפשוטן, ומלבד זאת גם שלח את הספר למנה.

מפורסם מאד הוא גם פירוש „מחיר יין“ של הרמ"א על מגילת אסתר, שג'דפס לראשונה בקרימונה ש"ט. בהקדמתו מספר הרמ"א שבשנת שט"ו ברחו יהודי קראקא לשידלוב מפני סכנת „חלי"רע“, ולא יכלנו לקיים ימי הפורים במשחה ושמחה להסיר יגון ואנחה אמרתי אקוה ואשמח במפעלי, אף חכמתי עמדה לי“. בחתימת הספר הוא מוסיף: „שלחתי בימי הפורים למנה לאבי ישראל“. גם מלשונות אלו אין הוכחה שהספר נתחבר כתחליף למשלוח מנות, ובודאי קיימו מצוה זו באוכלין, אף כי בלחם צר זמים לחץ כפי תנאי הזמן והמקום. אף רבי אפרים זלמן מרגליות כותב בראש ספרו מעלות היוחסין, שחיבר לכבוד אביו פירוש על מגילת אסתר, וכן גרשמו דוגמאות נוספות במאמרו של ר' טוביה

פרשל: „משלוח מנות של „מחברים“ שהופיע בהדואר, יום ח' אדר תשל"א, עמ' 283.

אך הסיבה שבכל זאת נתעוררה שאלה בענין זה היא שמכיון שכל ענין משלוח מנות הוא משום ריבוי שמחה וריעות, א"כ מכל שכן דברי תורה גורמים לשמחה, כדכתיב פקודי ה' ישרים משמחי לב, דמשום כך אסור ללמוד בתשעה באב, וא"כ צריך להיות שאפשר יהיה לצאת בהן. מיהו כ"ו רק אם זהו הטעם למשלוח מנות, אבל יש עוד טעם אחר כדי שיהיה לכל אחד בריח לסעודת פורים, ולטעם זה ודאי יוכל לצאת בדברי תורה.

והראשון שנשאל על כך הוא רבי צבי הירש חריף, והוא השיב על כך בסוף הקונטרס שלו, שבודאי אין יוצאים בד"ת, דאע"פ דבודאי גורמים לשמחה, הנה שמחה זו היא שמחת הנפש, אבל בפורים לא סגי בכך ובעינין שמחת הגוף ממש, דהגורה היתה להשמיד להרוג

הגדת אמסטדם

The Amsterdam Haggadah, 1662

The Haggadah, which is reproduced here, was printed in Amsterdam in 1662. It was modeled on Haggadoth published in Venice several decades earlier.

In 1599 an illustrated Haggadah, reflected the influence of Haggadoth printed earlier in Mantua, was published in Venice. It featured the order of the Seder in Judeo-Italian, Judeo-German and Judeo-Spanish, as well as a commentary by Rabbi Yosef of Padua. Rabbi Yosef of Padua was active as a printer and publisher in Mantua during the second half of the sixteenth century and his commentary first appeared in Haggadoth printed in that city.

The Venice Haggadah was reprinted in Venice two years later with variations in typography and format. One important addition was a moralistic interpretation of the order of the Seder by Rabbi Moshe Alshek, the famous Bible commentator, who for many years was a rabbi and teacher in Safed. The publishers of the Haggadah received the interpretation from Rabbi Hayyim Alshek, the son of Rabbi Moshe, who was then in Venice, reissuing some of his late father's published works and printing those which had remained in manuscript.

The Amsterdam Haggadah, 1662, is an imitation of the 1601 edition of the Venice Haggadah, though the layout is different

and there are differences in typography. The Amsterdam Haggadah contains the illustrations and all the features of the Venice Haggadah: The order of the Seder in Judeo-Italian, Judeo-German and Judeo-Spanish, the commentary by Yosef of Padua, the Hebrew Seder instructions and, finally, Rabbi Moshe Alshek's interpretation (with the introduction of the Venice publishers!). Some of the illustrations appear here reversed. This is due to the copyer's failure to reverse the illustrations as he transferred them to the wood blocks from which they were printed. (Note that the two figures, each holding a cup, printed in the margins of the Kiddush and Havdala, respectively, are left handed. In the Venice Haggadah, each holds the cup in the right hand).

The title page of the Amsterdam Haggadah is altogether different from that of the Venice Haggadah. In addition to the hymn "Adir Hu" and its Judeo-German version, the Amsterdam Haggadah contains the songs "Ehad Mi Yode'a" and "Had Gadya" and their Judeo-German versions. These two songs do not appear at all in the Haggadoth printed in Venice in 1599 and 1601. The Grace after Meals in the Amsterdam Haggadah follows the Ashkenazi ritual*.

During the second half of the seventeenth

* Abraham Yaari in his "Bibliography of the Passover Haggadah" (Jerusalem, 1960) lists only one edition of the Venice Haggadah, 1601 (p. 4, no. 29). However there seem to have been two editions. One contained the grace after Meals according to the Sefardi ritual. The other featured the Ashkenazi Grace after Meals (printed as the very end of the Haggadah). The Ashkenazi edition, apparently, did not contain Rabbi Alshek's above mentioned interpretation of the order of the Seder. The Venice Haggadah, 1601, was reprinted with modification, in 1603 and 1604. Yaari mentions only one edition of the 1602 Haggadah (p. 4, no. 30). Of this Haggadah, too, two editions appeared. In one of these the Ashkenazi Grace after Meals was printed in the margins of Shfokh Hamatkha and following parts of the text.

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

---

century when this Haggadah was printed, Amsterdam, which had both a Sefardi and Ashkenazi community, was a center of Hebrew printing, boasting several printshops. This Haggadah was printed by Uri Phoebus ben Aaron Halevi, who after working for other Hebrew printers in the city, opened his own press in 1657. His firm was active in Amsterdam for more than three decades until he moved to Zolkiev, Poland.

The Amsterdam Haggadah, 1662, is very rare. It was kindly made available

for reproduction by the Moldovan Family Collection of Jewish Art, which includes a rich assortment of old Haggadoth.

This is another Haggadah of historical and artistic interest reproduced by the Diskin Orphan Home of Isrtael, which this year marks one hundred years of devoted care given to orphaned and homeless children.

We are indebted to Rabbi Munish Weintraub, the director of the institution, for his efforts to have this interesting Haggadah reproduced.

Tovia Preschel, 1981

הגדת "מטה אהרן", פרנקפורט ת"ע

זה השער
ליי צדיקים
יבואו בו

ספר מטה אהרן

חברו וגם יסדו * המפורסם
בשבחו והודו * ליראי * הי סודו
* הייה הרב המאור הגדול המופלא
ומפלא אשר טבעו יצא בעולם
כיש מהור"ר

אהרן דרשן תאומים זוקל הי"ד

אשר הי' אב"ד ול"מ ב"ן ק' וירמיהו וק"ק קלאקא
והנבילות.

עתה כדפס מתקטע ע"י בן הרב הגדול החסיד זצ"ל
ה"ה הרב העופלא כההולר אר"י יהוד לייב תאומים
דיין המלכות בק"ק וראש קברטע למיין יע"א
במזכ"ר

פירש עפ"י הסוד עם
ציורים מפותחים בנחישות
בתכלית היופי בשנת

עת רצון לפק

פתקק וראנקבורט דמיין
יע"א

ויין לויקקוין אכל דיין
מוהר"ר לייב שטאטער:
כ"ו כפרלאנקפורט
דמיין

הגדת "מטה אהרן", פרנקפורט ת"ע

ולאחר מכן היתה לבירתה של "הדוכסות הגדולה פרנקפורט" (1810) שהוקמו בחסות נפוליון. בשנת 1811 בוטל הגיטו סופית והיהודים הוכרו כאזרחים בעלי זכויות שוות. אך לאחר שפרנקפורט שבה, אחרי מפלת נפוליון, להיות עיר עצמאית, צומצמו שוב זכויות היהודים. בשנת 1849 הוענק להם שוויון זכויות מלא, אבל הוא בוטל לאחר מכן, ורק בשנת 1864 הוסרו סופית כל ההגבלות שהיו קיימות עדיין כלפי היהודים. הגיטו של פרנקפורט היה מרכז של תורה. רבנים מפורסמים שימשו בו בקודש ותלמידים רבים נהרו לישיבותיהם. בין רבנים ידועי-שם שהורו בעיר היו: ר' ישעיה הלוי הורוויץ, בעל "שני לוחות הברית", בנו ר' שבתי שפטל הורוויץ, ר' אהרן שמואל קאידנובר בעל "ברכת הזבח" ועוד ספרים, ר' שמואל בן צבי מקראקא, ר' נפתלי כ"ץ, ר' אברהם ברודא, ר' יעקב יהושע פאלק בעל "פני יהושע" ור' פנחס הלוי איש הורוויץ בעל "הפלאה". הרב שמשון ב"ר רפאל הירש היה מנהיגה הרוחני של קהילת "עדת ישורון" משנת 1851 עד מותו בשנת 1888.

מאיר אנשיל רוטשילד וחמשת בניו, מיסדי וראשי החברה הבנקאית שבמשך תקופה ארוכה נחשבה, כעשירה ביותר בעולם, היו ילידי הגיטו הפרנקפורטי.

מאז שיצאו מן הגיטו עד תקופת היטלר, בה נשללו שוב זכויותיהם ולבסוף הושמדה קהילתם, תרמו יהודי פרנקפורט רבות להתקדמותה הכלכלית של העיר ונדבנים יהודים הקימו בה מוסדות צבור שונים.

בשנת 1817 היה מספר יהודי פרנקפורט—3,300, בשנת 1871—10,000

הקהילה היהודית בפרנקפורט על נהר מיין היתה מן העתיקות והחשובות ביותר בגרמניה. קהילה יהודית היתה קיימת שם כבר במאה הי"ב. בשנת 1241 התנפלו תושבי העיר על היהודים. כל אלה שסרבו להתנצר—והם היו רובם הגדול של 200 היהודים שישבו אז בפרנקפורט—נרצחו או מתו מיתת עצמם. כעבור כמה עשרות שנים התקיימה שוב קהילה יהודית בעיר. היא בטלה בשנת 1349, כאשר רוב היהודים נטבחו והשאר ברחו. עברו רק שנים מעטות ושוב התישבו יהודים בפרנקפורט. בשנת 1462 הוקם גיטו בעיר. בשנת 1520 ישבו 250 יהודים בפרנקפורט, בשנת 1580 היה מספרם 1,200, ובשנת 1600—2,200. בשנת 1614, בימי המרד בשלטונות אשר בראשו עמד וינצנט פטמילך, נשדד הגיטו על ידי האספסוף והיהודים גורשו. לאחר שהמרד התמוטט נתבקשו היהודים לחזור ושיבתם הרשמית התקיימה בפברואר 1616.

בשנת 1711 פרצה שריפה בביתו של רב העדה, הרב נפתלי כ"ץ, והיא שרפה כמעט את כל הגיטו. היהודים היו נאלצים למצוא מחסה, עד שנבנו בתייהם מחדש, אצל שכניהם הנוצרים או במקומות הסמוכים לעיר. כעבור עשר שנים פרצה שוב פעם שריפה. נשרף חלקו הצפוני של הגיטו. הגיטו נשרף שוב פעם בשנת 1796 כתוצאה מהרעשת העיר על ידי הצבא הצרפתי.

יהודי פרנקפורט סבלו המהגבלות רבות ושילמו מסים שונים למלך ולמועצת העיר. מצבם התחיל להשתפר לאחר שפרנקפורט, שמן המאה הי"ג היתה עיר ממלכתית חפשית, נכללה "בברית הריינוס" (1806)

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

הסדר והוראותיו בלשון הקודש, באשכנזית-יהודית ובספרדית-יהודית, נוסח ברכת המזון לפי מנהגי האשכנזים והספרדים, הנוסחים האשכנזים-יהודים של השירים "אדיר הוא", "אחר מי יודע" ו"חד גדיא", ו"פירוש על פי הסוד" הקצר-המצויים כולם בהגדת אמסטרדם. יש תמונות הגדת אמסטרדם, מלוחות של נחושת.

חלקי ההגדה השונים נדפסו באותן אותיות בהן נדפסו בהגדת אמסטרדם. גם מקומם ומקום התמונות בעמודים הם כמו בהגדה הנ"ל. שונים הם רק הציורים אשר בשערי ההגדות. בהגדת ת"ע גם לא נמצאת ציור המפה של ארץ ישראל המצויה בהגדת אמסטרדם.

עיקר ההבדל בין שתי ההגדות הוא בפירוש המלווה את הטקסט. בהגדת אמסטרדם תנ"ה נדפס פירושו של דון יצחק אברבנאל. בהגדת פרנקפורט ת"ע נדפס במקומו הפירוש "מטה אהרן". לא צויין בהגדה באיזה בית דפוס היא נדפסה. יש להניח שהיא נדפסה אצל יהאן קעלנר, מדפיס נוצרי שהיה באותן השנים פעיל בפרנקפורט. באותה עת שנדפסה ההגדה, נדפס אצל קעלנר גם הספר "בגדי אהרן", דרושים לר' אהרן תאומים, שאף הוא הובא לדפוס על ידי בנו ר' אריה יהודה לייב תאומים.

מהדורת פקסמילה זו של הגדת "מטה אהרן", פרנקפורט ת"ע, מופיעה מטעם בית היתומים דיסקין בירושלים* ומוגשת כשי לחג הפסח לידידי ותומכי המוסד. אסירי תודה אנו לרב מוניש וינטרויב, מנהל בית היתומים, על מאמציו הרבים בהוצאת הגדה זו.

טובי' פרשל

תשמ"ב

ובשנת 1900—22,000. הם היוו אז 7.5% מכלל תושבי העיר.

בשנת 1933, השנה בה עלו הנאצים לשלטון, ישבו בפרנקפורט 26,000 יהודים. עד שנת 1941 היה אפשר להגר. באותה שנה הוחל בגירוש היהודים שנשארו בעיר—מספרם אז 15,000 בערך—למזרח.

אחרי מלחמת העולם השנייה נוסדה קהילה חדשה בעיר.

בפרנקפורט היו קיימים בתי דפוס עבריים. הואיל ועד המאה הי"ט לא נתנו השלטונות רשיונות למדפיסים יהודים, היו עד אז בתי הדפוס העברים בבעלותם של נוצרים.

מהדורות רבות של ההגדה של פסח נדפסו בעיר. הראשונה היתה ההגדה עם הפירוש "מטה אהרן" שהופיע בשנת תל"ח. הפירוש נתחבר על ידי הרב אהרן תאומים, שהיה דרשן בפראג, לאחר מכן בוורמייזה ובסוף ימיו רבה של קראקא. הוא נרצח בשנת ת"ן.

ההגדה השנייה שנדפסה בפרנקפורט היתה גם כן הגדת "מטה אהרן". היא הופיעה בשנת ת"ע (1710), והובאה לדפוס על ידי הרב ר' אריה יהודה לייב תאומים (שנאפיר). הוא היה בנו של ר' אהרן תאומים ושימש כדיון בפרנקפורט.

בשנת תנ"ה הופיעה באמסטרדם מהדורה חדשה של הגדה מצויירת אשר תמונותיה נדפסו מלוחות של נחושת. מהדורה זו נתפרסמה מאד בעולם היהודי ומדפיסים וסופרים-אמנים רבים העתיקו וחיקו אותה. מהדורת שנת ת"ע של הגדת "מטה אהרן" היא כמעט חיקוי מושלם של הגדת אמסטרדם תנ"ה. מוצא אתה כאן את סימני

* במהדורות פקסמילה זו נדפס רק חלק מפירושו הגדול של המחבר.

The Matteh Aharon Haggadah, 1710

The Jewish community of Frankfurt on the Main was one of the oldest and most important in Germany. A Jewish community was already in existence there in the twelfth century. In 1241 the populace attacked the Jews. All who refused baptism—and they were the great majority of the circa 200 Jews then living in the city—were murdered or died by their own hand. Several decades later there was again a Jewish community in Frankfurt. However, it was wiped out in 1349, when most of the Jews were killed by the populace and the rest fled. Not many years later Jews settled once more in the city. In 1462 they were confined to a Ghetto. In 1520 there were 250 Jews in Frankfurt; in 1580, 1200, and by 1600 their number had increased to 2200. In 1614, during the insurrection led by Vincent Fettmilch, the Ghetto was pillaged by the mob and the Jews were expelled. After the revolt had died down, the Jews were invited to come back and their official return took place in February 1616. In 1711 a fire, which originated in the house of Rabbi Naphtali Katz, the rabbi of the community, destroyed almost the entire Ghetto. In 1796 the Ghetto was again destroyed by fire when the French bombarded the city. Until their homes were rebuilt the Jews had to seek shelter at the houses of their gentile neighbors or in the environs of the city. Ten years later, another fire devastated the northern part of the rebuilt Ghetto. In 1796 the Ghetto was again destroyed by fire when the French bombarded the city.

The Jews of Frankfurt suffered from many legal disabilities and paid various taxes to the king and city council. Their situation began to improve after Frankfurt, which since early in the 13th century had been a free imperial

city, became part of the Napoleonic-sponsored "Confederation of the Rhine" (1806) and later the capital of the "Grand Duchy of Frankfurt" (1810). In 1811 the Ghetto was finally abolished and the Jews were declared equal citizens. But when following the fall of Napoleon, Frankfurt once again became a free city, many of the old restrictions against the Jews were reintroduced. In 1849 full citizenship was granted to Frankfurt's Jews, but this was later repealed and it was not until 1864 that their last disabilities were removed.

The Frankfurt Ghetto was a citadel of Jewish learning. Leading rabbis served in the city and their Yeshivas attracted large numbers of students. Rabbis active in the city included: Isaiah Horowitz, Shabbetai Sheftel Horowitz, Aaron Samuel Koidanover (17th century), Naphtali Katz, Abraham Broda, Jacob Joshua Falk and Pinhas Horowitz (18th century). Rabbi Samson Raphael Hirsch was the spiritual leader of the "Israelitische Religionsgesellschaft" from 1851 until his death in 1888.

Mayer Amschel Rothschild and his five sons, founders and leaders of the banking firm which for a long time was regarded as the most powerful in the world, were born in the Frankfurt Ghetto.

Beginning with their emergence from the Ghetto until the advent of the Hitler regime, the Jews of Frankfurt made great contributions to the economic life of the city. Jewish philanthropists endowed a variety of cultural and social institutions.

In 1817 there were in Frankfurt about 3300 Jews, in 1871, 10,000 and in 1900, 22,000, comprising 7.5% of the general population.

In 1933, the year the Nazis rose to power,

there were about 26,000 Jews in Frankfurt. Until 1941 it was possible to emigrate. In that year the deportation of the city's remaining Jews, who numbered about 15,000, was begun.

After World War II a new Jewish community was established in the city.

There were several Hebrew printing presses active in Frankfurt. Until the nineteenth century the city did not license Jewish printing establishments; therefore until then the Hebrew print shops were owned by non-Jews.

Many editions of the Haggadah were printed in Frankfurt. The first was the "Matteh Aharon" Haggadah which appeared in 1678. It was named for the commentary by Rabbi Aaron Teomim, which accompanied the text. Rabbi Aaron Teomim, who had been a preacher in Prague, was then rabbi of Worms. Later he became rabbi of Cracow. He was murdered in 1690.

The second Haggadah to appear in Frankfurt also featured the commentary by Rabbi Aaron Teomim. It was printed in 1710 and was published by Rabbi Aryeh Judah Leib Teomim (Schnapper), a son of Rabbi Aaron Teomim and a member of the Frankfurt rabbinical court.

A new Haggadah edition with illustrations printed from copper engravings had appeared in Amsterdam in 1695. This Haggadah was widely copied throughout the Jewish world.

The 1710 edition of the "Matteh Aharon" Haggadah is almost a complete replica of the 1695 Amsterdam Haggadah. It displays the same features as the Amsterdam Haggadah—the Order of the Seder and the instructions for its observance in Hebrew, Judeo-German and Judeo-Spanish: both the Ashkenazi and the Sefardi versions of the Grace after Meals, the Judeo-German versions of the hymns "Adir

Hu", "Ehad Mi Yode'a" and "Had Gadya", as well as the short esoteric commentary "Perush Al Pi HaSod". The Haggadah also contains the same pictures—very faithful imitations—as the Amsterdam Haggadah, and like those of the latter Haggadah they were printed from copper plates.

The various parts of the 1710 edition of the Haggadah are printed in the same type as in the Amsterdam Haggadah. Even the layout of the text and the position of the illustrations are the same.

But the Haggadot differ in the illustrations on their title pages. The Frankfurt Haggadah also does not contain the map of the Land of Israel found in the Amsterdam Haggadah.

However the main distinction between the two Haggadot is that they do not offer the same principal commentaries. In the Amsterdam Haggadah the text is accompanied by the commentary of Don Isaac Abravanel. The Frankfurt Haggadah contains instead the "Matteh Aharon" commentary.

The 1710 edition of the "Matteh Aharon" Haggadah does not indicate the name of the printer who produced it. It may be assumed that it was printed by Johann Koellner who was then active as a printer in Frankfurt. In the same year—1710—Koellner also printed another work by Rabbi Aaron Teomim, a volume of sermons, entitled "Bigdei Aharon".

This facsimile edition of the 1710 edition of the Matteh Aharon Haggadah is published by the Diskin Orphan Home of Jerusalem to grace the Seder table of its friends and supporters. We are all indebted to Rabbi Munish Weintraub, the director of the worthy institution, for his efforts in having this Haggadah reproduced.

Tovia Preschel, 1982

הגדת ויניציאה, תע"ו

הגדת ויניציאה, תע"ו

לחג. הסדר, סיפור השעבוד והיציאה ממצרים ומראות אחרים מן המסופר בתורה. כמה מהם מבוססים על דברי המדרש. מלבד ציורים בתוך האותיות אשר בראשי הפרקים, מצויות בהגדה שתי סדרות של ציורים קטנים יותר: שלביו השונים של הסדר ועשר המכות.

ציורי הגדת ויניציאה, שס"ט, הועתקו וחוקו במהדורות-הגדה שונות. נוסח ברכת המזון בהגדה שלפנינו הוא זה של בני איטליה, השונה הן מן הנוסח של הספרדים והן מן הנוסח של האשכנזים.

בעמוד האחרון נדפסים הפיוטים "אחד מי יודע" ו"חד גדיא", הנאמרים בדרך כלל על ידי האשכנזים, והנוסח היהודי-האשכנזי של "אדיר הוא".

הרב מוניש וינטרוב, מנהל "בית היתומים דיסקין", שהוציא הגדות שונות בתוכן הדפסה חדשה של הגדת ויניציאה, שס"ט—השקיע מאמצים רבים בהכנת מהדורת פקסימילה זו.

הוצאה חדשה זו של הגדה יפה, עתיקה ונדירה, מוגשת על ידי "בית יתומים דיסקין", ירושלים, לידידיו לאות תודה והוקרה על תמיכתם הרבה.

ההגדה, אשר פקסימילה ממנה ניתן בזה, נדפסה בוויניציאה בשנת תע"ו. היא מקושטת בציורים רבים וכוללת תרגום יהודי-איטלקי ו"צלי אש", שהוא קיצור של "זבח פסח", פירושו של רבי יצחק אברבנאל להגדה. שניהם, התרגום והקיצור הם מעשי ידיו של רבי יהודה אריה ממודינא (של"א-ת"ח), רב בוויניציאה ואחד האישים היהודיים המעניינים ביותר בתקופתו.

את התרגום הכין בשביל ההגדה שנדפסה בוויניציאה בשנת שס"ט ואת קיצור הפירוש בשביל זו שנדפסה שם בשנת שפ"ט.

בהקדמתו ל"צלי אש" הוא כותב כי בחר—לשם הדפסה בהגדה—לעשות קיצור מפירושו של ר' יצחק אברבנאל מפני ש"בכל ביאוריו הפליא עצה, הגדיל סברא על כל, וגם פה בביאור ההגדה בספרו זבח פסח לא קם כמוהו".

כמעט כל הציורים שבהגדה שלפנינו—שהיא ביסודה מהדורה חדשה של הגדת ויניציאה, שפ"ט, אשר נדפסה כמה פעמים—מצויים כבר בהגדה שהופיעה בעיר זו בשנת שס"ט.

באורי הציורים הם ביהודית-איטלקית. חיתוכי עץ הגדולים מראים את ההכנות

טובי' פרשל
תשנ"א

The Venice Haggadah, 1716

The Haggadah, which is reproduced here, was printed in Venice in 1716. It is richly illustrated and includes a Judeo-Italian translation of the text and the Seder instructions as well as *Tzli Esh*, an abridged version of Isaac Abarbanel's commentary, called *Zevah Pesah*. Both were prepared by Rabbi Leon Modena (1571-1648), rabbi in Venice and one of the most colorful Jewish personalities of his time.

Modena originally prepared his translation and the abridgement of the Abarbanel's commentary for the Haggadah printed in Venice in 1609 and 1629, respectively.

In his introduction to *Tzli Esh* he writes that he chose to abridge—for printing with the Haggadah—Abarbanel's commentary because it is the best.

Almost all the illustration of our Haggadah—which is basically a reproduction of the often reprinted Venice Haggadah, 1629—are already found in the Haggadah printed in that city in 1609.

The captions of the illustrations are in Judeo-Italian.

The larger woodcuts show the preparations for Passover, the Seder meal, the story of the exodus from Egypt and other Biblical scenes. Some of these are based on the Midrash.

In addition to numerous vignettes, the Haggadah also features two series of smaller illustrations: the various stage of the Seder and the Ten Plagues.

The illustrations of the Venice Haggadah, 1609, were widely copied and imitated.

The version of the Grace after Meals in our Haggadah is that of the Italian ritual which differs from both Ashkenazi and the Sefardi texts.

The last page contains the songs *Ehad Mi Yode'a* and *Had Gadya*, generally sung by the Ashkenazim, as well as the Judeo-German version of *Adir Hu*.

The format of the original Haggadah is 13 x 9 inches.

Rabbi Munish Weintraub, director of the Diskin Orphan Home, who published various Haggadoth—including a reproduction of that printed in Venice in 1609—was instrumental in the preparation of this facsimile edition.

This new edition of a beautiful, old and now rare Italian Haggadah is presented by Diskin Orphan Home of Jerusalem to its friends as a token of appreciation for their continue support.

Tovia Preschel, 1991

הגדת אופנהיים, תע"ט

הגדת אופנהיים, תע"ט

כספים, מדינאי, רבת נדבן ומנהיג עדה, היה ורטהיימר היהודי רב-ההשפעה ביותר בזמנו. הוא בא לעזרת קהילות רבות. ר' שמואל אופנהיימר ור' שמשון ורטהיימר תמכו ביד נדיבה בלומדים ומחברים.

ר' יצחק (איצק) אופנהיים או אופנהיימר היה בנה, מבעלה הראשון של אשתו הראשונה של ורטהיימר. ר' שמשון אימץ אותו לבן ובזכותו של אביו-חורגו ניתנה לו רשות ישיבה בווינה. ר' יצחק שהיה קרובו של ר' שמואל אופנהיימר, בנו-חורגו של ר' שמשון ורטהיימר, וחתנו של הנגיד ר' אלעזר ב"ר צבי מפיזונג, התעסק אף הוא בענייני כספים. הוא נפטר בשנת ת"ק. בני דורו שיבחו אותו על נדיבותו. על מצבתו חרות: "... רחים ודחיל ומוקיר רבנן... עבד מאהבה שאינה תלויה בדבר... נגד הקמים יריע אף יצריח ויתגבר, כף פשוטה ופתוחה לכל אורח עובר..."

ר' נתן בן ר' יצחק אופנהיים. אשר ההגדה הזאת נכתבה למענו, נשא לאשה נכדה של ר' שמואל אופנהיימר.³

ההגדה היתה, כנראה, במשך כמה דורות, שמורה אצל משפחת אופנהיים. היום היא ברשות בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

בית היתומים דיסקין מתכבר להגיש לידידיו ולתומכיו פקסמילה של הגדה היסטורית זו כשי לחג הפסח. אסירי תודה אנו לרב מוניש ויינטרויב, מנהל בית היתומים דיסקין, על מאמציו הרבים להביא הגדה זו לדפוס.

טובי' פרשל
אדר תשמ"ח

ההגדה, אשר פקסימילה ממנה ניתן בזה, נכתבה וצוירה בשנת תע"ט על ידי הסופר משולם זימל ב"ר משה. הוא היה אחד הסופרים האמנים שבמאה הי"ח כתבו ועיטרו הגדות וספרי קודש אחרים למען השכבה החדשה של יהודי חצר עשירים אשר ביקשו להתנאות ולהתהדר במעשי המצוות כראוי למעמדם.

משולם זימל בה מפולנה אשר בביהם,¹ וכנראה עשה שנים רבות בווינה. ידועות לנו יצירות נוספות משלו, בתוכן שתי הגדות מצוירות. אחת, משנת תצ"ח, היתה פעם בפרסבורג. האחרת, משנת תע"ו, היתה ברשות המוזיאון היהודי בווינה.²

ההגדה שלנו נכתבה וצוירה על פי בקשתו של ר' נתן בן ר' יצחק אופנהיים מווינה, שהיה קרוב ומקורב לגדולי יהודי החצר שבזמנו. בשנים 1669-1670 גורשו היהודים מווינה. לא עבר זמן רב והעדר היהודים. שהעלו מסים גדולים למלכות, הורגש על ידי השלטונות והותחל במשא ומתן להחזרתם. ניתנה רשות ישיבה בעיר ליהודים שהיה בידיהם להביא תועלת מרובה לבית המלוכה או לעיר. זכויות יהודים אלה היו מוגבלות ביותר. היהודי הראשון לבוא לעיר היה ר' שמואל אופנהיימר. הוא היה ספקם של צבאות אוסטריה וצייד את חילות המלך במלחמותיהם נגד צרפת והתורכים. ר' שמשון ורטהיימר, קרוב משפחה של אופנהיימר, הובא על ידי זה האחרון לווינה כדי לעזור לו בניהול עסקיו. לימים נעשה ר' שמשון יועצם הכספי וסוכנם של מלכים ורוזנים. לאחר מותו של אופנהיימר נתמנה לסוכן ראשי בחצר של ווינה. איש

1 יהודים כתבו את שם המקום: פאלין (כך גם בהגדה שלנו) פאלנע, פאלנוי, עיין ספר הפרענומער אנטן לברל כהן, ניו-יורק, 1974, עמ' 223.

2 ראה הערות 1, 2 במאמר האנגלי.

3 ראה הערה 3 במאמר האנגלי.

The Oppenheim Haggadah, 1719

The illustrated Haggadah, a facsimile of which is presented here, was produced in 1719 by the scribe Meshullam Zimel. He was one of the 18th century artist-scribes, who wrote and illustrated Haggadoth and other religious books for the new circles of wealthy Court Jews, intent on adding beauty and elegance to religious observance.

Meshullam Zimel came from Polna in Bohemia, and, apparently, lived in Vienna for a longer period. Other works of his are known. Two large calligraphic "prayers for the sovereign" have been preserved in the Austrian National Library. An illustrated book of Sabbath prayers, produced in Vienna in 1714, is found in the British Library in London. A Haggadah from the year 1735 with 52 vignettes by his own hand was once in Pressburg.¹ Vienna's pre-Anschluss Jewish Museum was in the possession of an illustrated Haggadah produced by Meshullam Zimel in 1716.²

Our Haggadah was written at the request of Nathan be Isaac Oppenheim of Vienna, a member of the most distinguished family of Court Jews.

In 1699-1670 all Jews were expelled from Vienna. Before long, however, the absence of the Jews, who had paid high taxes, was felt by the authorities and negotiations were begun for their return. Individual Jews, who it was

thought could be of service to the royal court or to the city, were permitted to settle in Vienna, but were subject to many restrictions.

The first Jew to settle in Vienna was Samuel Oppenheimer (1630-1703). As a military purveyor he supplied the Austrian army during the wars with France and the Turks. Samson Wertheimer (1658-1724), a relative, was at first associated with Oppenheimer. He served as financial advisor and agent of kings and princes. After Oppenheimer's death he became the chief agent of the court in Vienna. Banker, statesman, rabbi, philanthropist and communal leader, Wertheimer was the most influential Jew of his time. He came to the aid of many Jewish communities. Both he and Oppenheimer were great patrons of Jewish learning.

Isaac Oppenheim (or Oppenheimer) was a son of Wertheimer's first wife by a previous marriage. Wertheimer adopted him as his son and on account of Wertheimer he was permitted to reside in Vienna. A relative of Samuel Oppenheimer, a stepson of Samson Wertheimer and a son-in-law of wealthy Lazar Posing Hirschel, Isaac, too, was active as a financier. His contemporaries praised him for his generosity. He died in 1739. His son Nathan, for whom the Haggadah was written, married a granddaughter of Samuel Oppenheimer.³

1 Ernest M. Namenyi, "The Illumination of Hebrew Manuscripts after the Invention of Printing" in *Jewish Art* (edited by Cecil Roth) 1961, pp. 443, 449.

2 Arthur Z. Schwarz, *Die hebraeischen Handschriften in Oesterreich*, 1931, no. 183.

3 B. Wachstein, *Die Inschriften des alten Judenfriedhofes in Wien*, part 2, 1917, pp. 245-250.

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

This Haggadah, probably, remained in the Oppenheim family for several generations. It is now in the possession of the Jewish National and University Library in Jerusalem (Heb. 8^o5573).

In 1983 it was shown in the Israel Museum in an exhibit of illustrated eighteenth century Haggadoth.⁴

The Haggadah is written in a beautiful script. Almost all the inside illustrations are based on the pictures of the 1712 Amsterdam Haggadah. The title page features a miniature of the sacrifice of Isaac, flanked by two lions, the figures of Moses and Aaron as well as those of King David and King Solomon, and a picture of a Seder meal.

Both the script and the pen drawings

demonstrate the artist's good taste and great talent.

The Haggadah presents the instructions for the observance of the Seder in Hebrew and in Judeo-German and contains the Judeo-German versions of the songs *Adir Hu*, *Ehad Mi Yode'a* and *Had Gadya*.

The original Haggadah is written on parchment. Its size is 167 x 111 mm. Two of the original pages are missing.

The Diskin Orphan Home is pleased to present its friends and supporters with a copy of this historic Haggadah as a token of its appreciation of their assistance. We are all indebted to Rabbi Munish Weintraub, director of the Diskin Orphan Home, for his great efforts to have this Haggadah reproduced.

Tovia Preschel
March 1988

ACKNOWLEDGMENT

We wish to express our thanks to Mr. Rafael Weizer and to the directors of the Jewish National and University Library of Jerusalem for their permission to reproduce this Haggadah (Heb. Ms. 8^o5573).

⁴ On the occasion of the exhibit the Israel Museum published *Illustrated Haggadot of the Eighteenth Century* (Hebrew-English) by Haviva Peled-Carmeli. It contains comments on some of the pictures of our Haggadah.

הגדת אופנבך, תפ"ב

הגדה

1747

הגדה של פסח
עם פירוש עבודת הגפן

עם חידושי דינים מפוסקים ראשונים ואחרונים • אשר על הגליהם חוייב • ודרושים נאים וחמודים • מאמרים ומדרשים תמוקים • מיושבים ע"פ פילפול חידושים • ופירוש מספיק קצת דרך נסתר והמשבית יבין בקריאתו • תאוה היא לעיני הקורא • והוא למשיכה נפשני • אשר חבנו ויסרו הגני שני המאורים הגדולים חספוסים • האחר המאור הגדול החסיד מהו"ר **יהודה ריב** בן הרב החסיד מוה"ר אלעזר ז"ל שחי' אב"ד ור"מ בק"ק הארץ • והשני ה"ה בנו • אי ברא כרעא ראבנא החבל הוי"ך אחר הרלי חז' הרב המאור הגדול המפורסם מהור"ר זאב **ווארלף** בעל המחבר ספר **גפן יחידות** שהיה אב"ד ור"מ בק"ק לבשוב • ואח"כ חידה ר"מ ורישא דריניא בק"ק פינסק יצ"ו :

הובא לכת הרסוס ע"י בנו האלוף התורני המופלא ה"ס. מוה"ר שלמה **זרמן** וואלטיין • דיניא נגליל עליון מנגנ"א : והמשותף ה"ס האלוף נתונני מהור"ר **משה** כהנא חייב על"ק סי' ו' והאלוף היקר הנעלה הר"ר ישראל בן הר"ר משה יצ"ו : וכמוט המשולש במהרה לא ינתק סכ"ד :

כדעום נאה ומשונח ומונה מכל טעיות בלשאי ודאק עיני הקורא נכס :

פה קק אופן באך

לשטס ואמת'ם וכת פסח :

עד ידי המרשים האלוף היקר הנעלה הר"ר ישראל בן הר"ר משה יצ"ו :

כדעום הארון באנע פענאורא דע לא באני :

הגדת אופנבך, תפ"ב

ההסבר אשר מתחתיהם, צריכים להראות את יציאת מצרים ואכילת הפסח במצרים, כבר הופיעו בעמודים קודמים ושם הציגו משה הורג את המצרי ואת סדר החכמים בבני ברק. שני הציורים האחרונים הם: דוד מתפלל ובית המקדש בירושלים.

חיתוכי עץ אלה לא נדפסו בהגדה זו בפעם הראשונה. הם הופיעו כבר בהגדה שנדפסה באותו בית דפוס שנה אחת קודם לכן.

דברי ההסבר המלווים הציורים הם אותם שנדפסו בהגדת אמסטרדם.

בדומה להגדות אשכנזיות אחרות בנות אותה תקופה מצויים בהגדה זו הוראות הסדר בעברית ובאשכנזית-יהודית והנוסחים האשכנזים-יהודים של השירים "אדיר הוא", "אחד מי יודע" ו"חד גדיא".

בשנת תפ"ב בה נדפסה הגדה זו התקיימה באופנבך רק קהילה יהודית קטנה ולה בית כנסת קטן. כעבור כמה שנים, בשנים תפ"ח-תפ"ט, בנו יהודי אופנבך בסיוע אחיהם ממקומות אחרים בית כנסת גדול יותר, ששימש את הקהילה כמעט מאתים שנה. בית כנסת חדש חונך במלחמת העולם הראשונה. באותו זמן ישבו כאלפיים יהודים באופנבך. הקהילה נחרבה בתקופת היטלר. אחרי מלחמת העולם השנייה נוסדה שם קהילה חדשה.⁵

מהדורת פקסימילה זו של הגדת אופנבך, תפ"ב, מוגשת על ידי בית היתומים דיסקין לידידי ותומכיו שי לחג הפסח. ראוי לברכה המנהל, הרב מוניש ויינטרויב, שהשקיע מאמצים רבים בהוצאה החדשה של הגדה יפה זו.

ט. פרשל

ההגדה, אשר פקסימילה ממנה ניתן בזה, נדפסה באופנבך, גרמניה, בשנת תפ"ב. היא במדה רבה מעשה ידיה של משפחה אחת: סב, אב ונכד.

הפירושים ו"חידושי דינים"¹ בהלכות פסח הנדפסים בהגדה זו חוברו בידי הרב יהודה ליב שהיה "אב"ד ור"מ בק"ק הארדץ" ובנו הרב זאב וואלף שהיה "אב"ד ור"מ דק"ק לבשוב ואח"כ היה ר"מ ורישא דדיינא בק"ק פינסק.²

שלושה שותפים הביאו את ההגדה לדפוס. אחד מהם, הרב שלמה זלמן וואלטירן, "דיינא ומ"צ בגליל עליון מגנצא", היה בנו של הרב זאב וואלף.³

שותף אחר היה ר' ישראל ב"ר משה האלע, מדפיס ספרים עבריים. בשנת תע"ח בערך בא ר' ישראל לאופנבך והחל לעבוד בבית דפוסו של "האדון באנע פענטורא דע לא נא", אשר מן הזמן ההוא הדפיס גם ספרים עבריים.⁴

הגדת אופנבך, תפ"ב, נדפסה על ידי ר' ישראל ב"ר משה. ההגדה מקושטת בשלושה-עשר ציורים, אשר כמעט כולם הם חיקויים של פיתוחי-הנחושת של ההגדה שנדפסה באמסטרדם בשנת תנ"ה. ציורי הגדת אמסטרדם מפורסמים היו בעולם היהודי ומדפיסים ואמנים רבים העתיקו וחיקו אותם.

הציורים נדפסו מחיתוכי עץ, לפי סדר הופעתם בהגדה הם מציגים: סדר החכמים בבני ברק, ארבעת הבנים, אברהם שובר פסילי תרח, שלושת המלאכים אצל אברהם, משה הורג את המצרי, בת פרעה מוצאת את משה, משה ואהרן לפני פרעה, מכת הצפרדעים וטביעת המצרים בים. שני הציורים הבאים, שלפי דברי

1 "חידוש דינים" בהלכות פסח הושמטו במהדורת פקסימילה זו.
2 כפי שמצויין בשער ההגדה חיבר הרב זאב וואלף ספר "גנף יחידית". עיין עליו בערכו ב"אוצר הספרים" ל. א. בן-יעקב וב"קהלת משה" לש. ווינר. ר' זאב וואלף מזכיר ב"חידושי דינים" שלו "חברי ידידי נאמני הרב המוכיח הגדול מוהר"ר ליב בעל המחבר קנה חכמה" - הוא ר' יהודה לייב פוחוביצר הדרשן הגדול מפינסק. גם ר' לייב מזכיר את הרב ר' זאב וואלף בכתביו ומביא מדבריו ועיין ד"ר מ. נדב, "תולדות קהילת פינסק רס"ו-תר"מ", פינסק, כרך היסטורי, חלק א, עמ' 141
3 יש בהגדה, בסוף "דיני הסיבה" לר' זאב וואלף, הערה מאת הרב ר' שלמה זלמן.
4 עיין הערה 1 בהקדמה האנגלית.
5 עיין הערה 2 בהקדמה האנגלית.

The Offenbach Haggadah, 1722

The Haggadah, which is reproduced here, was printed in Offenbach, Germany, in 1722. It is largely the product of one family: Grandfather, father and son.

The commentaries and discussions of the laws of Passover featured in this Haggadah were composed by Rabbi Yehuda Leib, who was rabbi of Horodec, district of Grodno, White Russia, and by his son, Rabbi Ze'ev Wolf, who was Rosh Yeshiva and a member of the rabbinic court of Pinsk.

The Haggadah was published by three partners. One, Rabbi Shlomo Zalman, a member of the rabbinic court of the Mainz region, was a son of Rabbi Ze'ev Wolf.

Another partner was Yisrael ben Moshe Halle, a Hebrew printer. Around 1718, Yisrael joined a non-Jewish Offenbach print shop, which from that time on printed also Hebrew books.¹

The Offenbach Haggadah, 1722, was printed by Yisrael ben Moshe. It is decorated with thirteen pictures, almost all of which are imitations of the copper plate illustrations of the Haggadah printed in Amsterdam in 1695. The Amsterdam Haggadah illustrations were famous throughout the Jewish world and were widely copied by printers and manuscript artists.

The illustrations were printed from woodcuts. In the order of their appearance in the Haggadah, the pictures represent the following: The Seder of the Sages at Bnei Brak, the Four Sons, Abraham destroying the idols of this father, the three angels visiting Abraham, Moses slaying the Egyptian, Pharaoh's daughter finding Moses in the Nile, Moses and Aaron before Pharaoh, the plague of the

frogs and the Egyptians drowning in the sea. The following two illustrations duplicate the pictures showing Moses slaying the Egyptian and the Seder of the Sages in Bnei Brak, respectively. According to their captions they should represent the Exodus and the Passover meal in Egypt. The two final pictures are: David at prayer and the Temple in Jerusalem.

The captions of the illustrations are the same as in the Amsterdam Haggadah.

The woodcuts are not original with this Haggadah. They appeared already in a Haggadah printed in the same print shop a year earlier.

Like contemporary Ashkenazi Haggadot, this Haggadah contains the instructions for the Seder in Hebrew and in Judeo-German as well as the Judeo-German versions of the songs "Adir Hu", "Ehad Mi Yode'a" and "Had Gadya."

In 1722, when this Haggadah was printed, Offenbach had only a small community with a small synagogue. Several years later, in 1728-1729, the Jews of Offenbach with the support of Jews from other towns built a large synagogue which served the community for almost two hundred years. A new synagogue was dedicated during World War I, when there were about 2000 Jews in Offenbach. The community was destroyed during the Hitler era. After World War II a new community was established there.²

This facsimile edition of the Offenbach Haggadah, 1722,³ has been produced by the Diskin Orphan Home of Israel to grace the Seder table of its friends and supporters. We are indebted to Rabbi Munish Weintraub, its director, for his great efforts to have this beautiful Haggadah reproduced.

T. Preschel

1 See M. Steinschneider and D. Cassel. *Uedische Typographie* (reprint, Jerusalem, 1938) p. 61; H. D. Friedberg, *Toledot HadeFus Haivri... Shebeiropa Hatikhonit*. (Antwerp, 1935) p. 102.

2 See S. Guggenheim, *Aus der Vergangenheit der Israelitischen Gemeinde zu Offenbach (1915)*. Zvi Avneri, "Offenbach" in *Encyclopaedia Judaica*.

3 The original Haggadah contains, as mentioned above, Halachic discussions of the laws of Passover. The "Hiddushe Dinim" have been omitted in this edition.

הגדת פירט משנת תק"א

שער ההגדה מעוטר בדמויות של משה ואהרן. ציורים של משה ואהרן מופיעים גם בשער הגדת אמסטרדם ובשערים של הגדות וספרים עבריים אחרים. בחלק התחתון של השער מוצגת תמונה המראה צבי, דומה שהיא באה לרמוז לשמו של המדפיס.

שם המדפיס לא נזכר לא בשער ולא במקום אחר בהגדה. בזמן שהופיעה ההגדה הזאת היו פעילים בפירט שני מדפיסים עבריים. ר' חיים בן צבי הירש פתח בית-דפוס בשנת 1737 ועמד בראשו עד מותו בשנת 1772. תקופה מסויימת השתתף עמו בניהול בית-הדפוס אביו ר' צבי הירש בן חיים. הוא היה מדפיס בוילהרמשדורף משנת 1712 עד 1739. אז עבר לפירט שם הדפיס מספר ספרים. מהם ביחד עם בנו, ומהם לבדו. ברשימתו של דפוס פירט, מציין הרב ל. ליוונשטיין כי ההגדה משנת תק"א נדפסה על ידי ר' חיים בן צבי הירש.*

ראשיתה של קהילת פירט, עיר בגרמניה המערבית, במאה השש-עשרה. מאז ראשית המאה שבע-עשרה שימשו רבנים בקודש בעדה זו. אחד הרבנים הראשונים היה הרב שבתי שפטל הורוויץ, בעל "ווי העמודים", בן של השל"ה. בשנת 1691 הוקם בית הדפוס העברי הראשון בעיר. במשך המאה הי"ח התפתחה וגדלה העדה בהרבה מפאת יחסם הטוב של השלטונות כלפי היהודים. בשנת 1780 היו בפירט 2600 יהודים. מספר זה כמעט שלא נשתנה במשך שבעים השנים

"צריכים לדעת כי מצוה...לספר לילדינו בלילה הזה על יציאת מצרים..על כן תיקנו חכמינו ההגדה לקרותה בלילה הזה. ברם... בדורנו רוב העם. וביחוד הנשים והטף, אינם מבינים אותה...לכן שמנו לבנו להעתיק אותה מלשון הקודש ללשון אשכנז..."

אלה הם משפטים אחדים מן ההודעה הארוכה ביהודית-אשכנזית המופיעה בשער של ההגדה שנדפסה בפירט בשנת 1741. ואשר כוללת תרגום של ההגדה והוראות מפורטות לעריכת הסדר בלשון היהודית-אשכנזית. מעבר לשער ההגדה ובעמוד הראשון של ההגדה עצמה מצויים הוראות בדבר אפיית המצות והדינים של בדיקת חמץ. אף הם ביהודית-אשכנזית. התרגום וההוראות ביהודית-אשכנזית נדפסים באותיות צו"ר.

מספר של חיתוכי-עץ מקשטים את ההגדה. לפי סדר הופעתם הם: סדר החכמים בבני-ברק, ארבעת הבנים, אברהם שובר את פסילי תרח, שלושת המלאכים אצל אברהם, משה הורג את המצרי, משה ואהרן לפני פרעה (הפיכת המטה לתנין). מכת הצפרדעים, אכילת הפסח במצרים, ודוד המלך מתפלל.

כמעט כל הציורים הם חיקויים של פיתוחי-הנחושת אשר בהגדת אמסטרדם משנת 1695. ציורי הגדת אמסטרדם קנו להם שם בעולם היהודי ומדפיסים ואמנים רבים העתיקו וחיקו אותם.

* שנתון של החברה לספרות יהודית (גרמנית), פרקנפורט, כרך 10 (תרע"ג), עמ' 81. ועייני שם עמ' 177 על עטורי שערי הספרים שנדפסו על ידי ר' חיים בן צבי הירש. מחקרו זה של ליוונשטיין הוא חלק מחבור גדול על תולדות יהודי פירט. חלקים אחרים פורסמו קודם לכן בשנתון הנ"ל, כרך 6 (תרס"ט) וכרך 8 (תרע"א).

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

מחשיבותה הכלכלית של פירט, בשנת 1933 היו שם כ-2000 יהודים. הקהילה נחרבה בימי הנאצים. מאז סוף מלחמת העולם השנית קיימת עדה קטנה בעיר.

הגדת פירט משנת תק"א היא ההגדה הארבע-עשרה המופיעה בפקסימילה מטעם הקליניקה ליתומים חולים. והכנסותיה קודש הן לשיקום ולהגשת עזרה רפואית ליתומים חולים בישראל. ראוי לברכה הרב מוניש ויינטרויב, מנהל המוסד, על מאמציו הרבים בהשגת עותק של הגדת נדירה זו והוצאתה מחדש במהדורה יפה.

ט. פרשל

הבאות. עד הרבע הראשון של המאה הי"ט היתה הקהילה מקום תורה. כמה רבנים ידועי-שם שימשו בה בקודש, ביניהם היו הרב שמואל אהרן קאידנובר, מחבר "ברכת הזבח" ועוד ספרים: הרב שמואל ב"ר אורי שרגא פייבוש מוואדיסלב, בעל "בית שמואל" על שולחן ערוך אבן העזר, והרב יוסף שטיינהרט, בעל "זכרון יוסף". האחרון שימש בעיר משנת תקכ"ד עד מותו בשנת תקל"ו, תלמידים רבים למדו בשיבתו.

בשנת 1875 היו בפירט כ-3300 יהודים. בשנים שלאחר מכן ירד מספר יהודי העיר כי גידולה המהיר של נרנברג השכנה גרע

The Fuerth Haggadah, 1741

"One should know that it is a *Mitzva* . . . to tell our children on this night about the exodus from Egypt . . . for this reason our Sages instituted the Haggadah to be read on this night. However . . . in our generation most people, especially women and children, do not understand it. . . We therefore undertook to translate the Haggadah . . . into German. . . ."

This is part of a lengthy Judeo-German statement printed on the title page of the Fuerth Haggadah, which was published in 1741. This Haggadah contains a complete Judeo-German translation of the original text as well as detailed instructions, also in Judeo-German, for the baking of the Mazzoth and the search for leaven.

The Haggadah, the original size of which is 12 x 7 1/2 inches, features a number of small woodcuts. They are, in order of their appearance: The Seder of the Sages at B'nai Brak; The Four Sons; Abraham Destroying his Father's Idols; The Three Angels Visiting Abraham; Moses Slaying the Egyptian; Moses and Aaron before Pharaoh (the rod changing into a serpent); The Plague of the Frogs; The Passover Meal in Egypt; and finally, King David at Prayer.

Most of the pictures are imitations of the copper plate illustrations of the Amsterdam Haggadah of 1695, which were famous

throughout the Jewish world and were widely copied by printers and manuscript artists.

The title page is adorned with the figures of Moses and Aaron, which appear also on the title pages of the Amsterdam Haggadah and of many other Haggadoth and Hebrew books. The picture at the bottom of the title page shows a deer; it probably alludes to the printer's name.

The printer's name is not mentioned on the title page nor anywhere else in the Haggadah. At the time of the publication of this Haggadah two Hebrew printers were active in Fuerth. Hayyim ben Zvi Hirsch* established a print shop in 1737 and directed it until his death in 1772. For some time his father, Zvi Hirsch ben Hayyim, took part in the management of the enterprise. Zvi Hirsch ben Hayyim had operated a printing press in Wilhermsdorf from 1712 until 1739, when he moved to Fuerth. There he printed a number of books, some in collaboration with his son, others on his own. Rabbi L. Loewenstein in his study on the Hebrew printing presses of Fuerth lists this Haggadah as a product of Hayyim ben Zvi Hirsch.

The beginnings of the Jewish community of Fuerth, Bavaria, West Germany, go back to the 16th century. The community first employed a rabbi early in the seventeenth

* *Jahrbuch der juedisch-kiterarischen Gesellschaft*, Frankfurt, vol. 10 (1913) p. 81. See also *ibid*, p. 177 on the ornamentation of the title pages of the books printed by Hayyim ben Zvi Hirsch. (Zvi and Hirsch are the Hebrew and German terms, respective, for "deer"). Loewenstein's study is part of a larger work on the history of the Jews of Fuerth. The other parts appeared in earlier volumes of the *Jahrbuch*, vol. 6 (1909) and vol. 8 (1911).

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

---

century. Among Fuerth's earliest rabbis was Rabbi Shabbetai Sheftel Horowitz, a son of Rabbi Isaiah Horowitz, the author of *Shelah*. The first Hebrew printing press in the city was established in 1691. During the eighteenth century the Jewish community grew and prospered due to the favorable attitude of the local authorities. In 1780 the Jewish population of Fuerth was 2,600. It remained fairly stable over the next seventy years. Most of the Jews were engaged in commerce. Until the first quarter of the nineteenth century the community was a center of Torah studies. A number of prominent rabbis served there, among them were Rabbi Aaron Kaidanover (1660-1667); Rabbi Samuel of Wovdislav (1691-1694) and Rabbi Josef Steinhart. The latter officiated from 1764 until his death in

1776. Many students flocked to his Yeshiva in the city.

In 1875 there were about 3,300 Jews in Fuerth. Later their number decreased because the city was losing its economic importance to neighboring Nuremberg.

In 1933 the number of the Jews in Fuerth was about 2,000. The Nazi era put an end to the community. Since the end of World War II a small community has existed in the city.

The Fuerth Haggadah, 1741, is the fourteenth Haggadah of cultural interest published in facsimile by the ORPHAN HOSPITAL WARD OF ISRAEL as a token of gratitude to its supporters. Rabbi Munish Weintraub, its director, has made special efforts to procure a copy of this rare Haggadah and to have it reproduced.

T. Preschel

ACKNOWLEDGMENT

We wish to express our thanks and appreciation to Prof. Abraham, I. Katsh, President of The Dropsie University, Philadelphia, PA, for having made this Haggadah from his private collection, available to us.

Our special thanks to Tovia Preschel, well-known scholar, writer and lecturer, for his ever-ready assistance and for his learned introduction.

We wish to thank the friends and supporters of the Orphan Hospital Ward of Israel, to which the entire income from this Haggadah will be devoted. We are looking forward with your help to be able to continue our sacred work to heal and rehabilitate unfortunate children

*Orphan Hospital Ward of Israel
Leslie L. Kay, M.D., Chairman*

הגדת וינה, תקי"א

הגדת וינה, תקי"א

המצרים בים, ובית המקדש בירושלים. מצויות בהגדה גם שלוש סדרות של ציורים קטנים: אחת המראה את עשר המכות, שתי האחרות מלוות את השירים "אחד מי יודע" ו"חד גדיא".

הגודל המקורי של ההגדה, הכתובה על קלף, הוא 15.2 x 23.1 ס"מ. הוא כעת ברשות ספריית רוזנטליאנה באמסטרדם.²

בשנת תקי"א, בה נכתבה הגדה זו בווינה לא היה מספר היהודים בעיר זו גדול ביותר. כשמונים שנה לפני כן, בשנות 1669–1670 גורשה הקהילה היהודית שמנתה אז כ-2000 נפש.

לא עבר זמן רב והעדר היהודים שהעלו מסים גדולים למלכות הורגש על ידי השלטונות והחל במשא-ומתן להחזרתם. ניתנה רשות ישיבה בעיר ליהודים שהיה בידיהם להביא תועלת מרובה לבית המלוכה או לעיר. זכויות יהודים אלה היו מוגבלות מאד. בשנת 1753 ישבו רק 452 יהודים בווינה, אשר מספר תושביה היה אז למעלה מ-175,000. במשך עשרות השנים הבאות תרמו היהודים רבות להפיכת העיר למרכז מסחרי גדול אך איסור ישיבת היהודים בתוכה עמד בתוקפו ואלה שקיבלו רשות להתישב סבלו מחוקי אפליה שונים. בשנת 1846 ישבו בווינה באופן חוקי כ-4000 יהודים. מלבדם היו בעיר יהודים שגרו

ההגדה, אשר פקסימילה ממנה ניתן בזה, נכתבה וצויירה בשנת תקי"א בווינה בידי אהרן שרייבר הערלינגן, סופר-אמן ידוע. שרייבר הערלינגן, אשר מוצאו מגיביטש במורביה, היה פעיל כסופר תקופה ארוכה. נשתמרו כמה וכמה מיצירותיו, בתוכן מספר ניכר של הגדות אשר הראשונה מהן נכתבה בשנת תפ"ז.¹

הוא עבד לא רק למען אנשים פרטיים אלא היה גם סופר בספריה הממלכתית בווינה, ובתור כזה הוא מתואר בשער הגדה זו.

כתב ההגדה הוא מהודר. כמה ראשי פרקים הם בזהב ומעוטרים בצבע. הוראות הסדר הן ביהודית-אשכנזית. מצויים בהגדה גם הנוסחים היהודים-אשכנזים של השירים "אדיר הוא", "אחד מי יודע" ו"חד גדיא". הם כתובים באותיות צו"ר (צאינה וראינה) כנהוג בהגדות-דפוס של אותה התקופה. ההגדה מקושטת בציורים רבים. הציורים הגדולים מלבד הראשון, הם חיקויים של ציורים הנמצאים בהגדת אמסטרדם שנדפסה בשנת תנ"ה, ואשר מדפיסים וסופרים-אמנים רבים העתיקו וחיקו אותם. הציורים לפי הופעתם בהגדה הם: סדר החכמים בבני-ברק, שלושת המלאכים אצל אברהם, בת פרעה מוצאת את משה, טביעת

1 עיין יצחק ריבקנד: "הגדות כתובות ומצוירות במאה הי"ח", "הדואר" י"א ניסן תשכ"ג, **האמנות היהודית**, בעריכת בצלאל ססיל רות, מהדורה חדשה, מסדה 1974, ארנסט מ. נמני, "עיטור כתבי יד עבריים לאחר המצאת הדפוס", עמ' 125,124: אותו מאמר במהדורה האנגלית של הספר הנ"ל, *Jewish Art*, מהדורה שנייה, 1971, עמ' 156, 158-159.

לפי ב. רות ("אנציקלופדיה יודאיקה", ערך "גיביטש", אהרן וולף", כרך 7, עמ' 533-534) נולד הסופר בפוזן, ורק היה גר תקופה מסויימת בגיביטש. ועיין במאמרו של ארנסט מ. נמני ב-REJ, כרך קטז, 1957, עמ' 61-63.

2 עיין L. Fuks and R.G. Fuks-Mansfeld, *Hebrew and Judaic Manuscripts in Amsterdam Public Collections*, vol. I. (Leiden, 1973) p. 66.

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

בווינה גורשו למחנות. לאחר המלחמה נוסדה קהילה חדשה בעיר.

חורבן קהילת ווינה בימי הנאצים היה השלישי בתולדות יהודי העיר. סבורים כי יהודים התישבו בראשונה בווינה במאה העשירית. באמצע המאה הי"ד היתה הקהילה הגדולה ביותר בגרמניה. ישוב זה נחרב בשנות 1420-1421. רבים מ-1500 בניו גורשו, אחרים הועלו על המוקד, והיו ששלחו יד בנפשם כדי להנצל מ"טבילה" באונס. קהילה חדשה נוסדה בעיר בסוף המאה השש-עשרה. היא התקיימה פחות ממאה שנה על הגירוש של 1669-1670.

בין רבנים ידועים-שם ששימשו בקודש בעיר היו: ר' יצחק בן משה, בעל "אור זרוע", ר' יום טוב ליפמן הלר, מחבר "תוספות יום טוב" על המשנה; ר' שבתי שפטל הורוויץ בעל "ווי העמודים" ור' גרשון אשכנזי, מחבר "עבודת הגרשוני". הרב ר' שמשון ורטהיימר, רב, יהודי-חצר, מדינאי ונדבן, היה בשעתו מן היהודים רבי-ההשפעה ביותר באירופה. הוא בא לעזרתן של קהילות שונות, והיה פטרון לספרות הרבנית. הוא חי בווינה והיה מנהיגה הרוחני של העדה. נשא את התואר רב ראשי של יהודי הונגריה ונתכבד בתואר זה גם מקהילות אחרות.

הגדת ווינה היא ההגדה השש-עשרה המופיעה בפקסימילה מטעם הקליניקה ליתומים חולים, והכנסותיה קודש הן לשיקום ולהגשת עזרה רפואית ליתומים חולים בישראל. המנהל הרב מוניש וינטרויב ראוי לברכה על מאמציו הרבים בהוצאת הגדה יפה זו.

ט. פרשל

תשל"ח

בתוכה בדרך בלתי-חוקית ויהודים זרים. לרוב ספרדים בעלי נתינות תורכית, אשר ההגבלות לא חלו עליהם.

המצב נשתנה לאחר המהפכה של שנת 1848, בה השתתפו יהודים, וביחוד בשנת 1865, עם מתן החוקה שהעניקה שוויון זכויות ליהודים. היהודים היו כעת חפשים להתישב בווינה ורבים באו אל העיר מחבלים שונים של הממלכה האוסטרית-הונגרית, ביחוד מהונגריה, בוהמיה, מורביה וגליציה. ב-1865 ישבו 15,600 יהודים בווינה. בשנת 1880 הגיע מספרם לקרוב ל-73,000 ובשנת 1910 ליותר מ-175,000.

במלחמת העולם הראשונה הגיעו לווינה כ-80,000 יהודים, פליטים מפני פלישת הרוסים לבוקובינה וגליציה. רוב-רובם של אלה יצאו לאחר מכן את העיר, אך רבים נשארו.

בשנת 1934 ישבו קרוב ל-180,000 בעיר. הם היו כעשרה אחוזים מכלל התושבים. קהילת ווינה היתה מן הגדולות באירופה. גדול מאד היה חלקם של היהודים בחייה הכלכליים והתרבותיים של העיר. בווינה ישבו רבנים וחכמים נודעים, ואישים יהודיים שזכו לשם עולמי בשל הישיגיהם בשטחים שונים, ביחוד בספרות וברפואה.

אחרי ה"סיפוח" בשנת 1938 היתה רדיפת היהודים באוסטריה אשר חלקים גדולים של האוכלוסיה שלה היו חדורים שנאת ישראל, קשה יותר מבחבלים אחרים של גרמניה. עד שנת 1941 היה אפשר להגר ובתקופה זו יצאו כ-136,000 יהודים את ווינה. רבים מן המהגרים נלכדו לאחר מכן במדינות שנכבשו על ידי הגרמנים. היהודים שנשארו

The Vienna Haggadah, 1751

The Haggadah of which a reproduction is presented here was written and illustrated in Vienna in the year 1751 by Aaron Schreiber Herlingen, a well-known artist-scribe.

Schreiber, who hailed from Gewitsch in Moravia, was active in his profession for a long period. Some of his works have survived, including quite a number of Haggadoth, the earliest of which was executed in the year 1727.

Schreiber worked not only for private clients, but served also as a scribe for the Royal Library of Vienna and he is described as such on the title page of our Haggadah.

The text of the Haggadah is written in fine, large square letters. Several initial words are in gold and decorated in color.

The Haggadah contains instructions in Judeo-German for the observance of the Seder, as well as the Judeo-German versions of the hymns *Adir Hu*, *Ehad Mi Yode'a* and *Had Gadya*, as they appear in old Ashkenazi Haggadoth.

It is richly illustrated. The large illustrations, with the exception of the first, are all modeled on pictures in the famous Amsterdam Haggadah printed in 1695, which were widely copied by printers and manuscript artists. In the order of their appearance in the Haggadah the pictures represent the following: The Seder of the Sages at Bnei Brak, the Four sons, the three Angels visiting Abraham, Pharaoh's daughter finding Moses in the Nile, the Egyptians drowning in the sea, and, finally the Temple in Jerusalem. Series of minia-

tures show the Ten Plagues and illustrate the songs *Ehad Mi Yode'a* and *Had Gadya*. The title page is adorned with the figures of Moses and Aaron, which one finds also on the title pages of the Amsterdam Haggadah and other Haggadoth and Hebrew books.

The original size of the Haggadah, with is preserved in the Rosenthaliana Library in Amsterdam is 23.1 x 15.2 cm.

In 1751, when this Haggadah was written in Vienna, there were not very many Jews in the city. About eighty years earlier, in 1669-1670, all Jews then in the city, some 2,000 souls, had been expelled.

Before long the absence of the Jews, who had paid high taxes, was felt by the authorities and negotiations were begun for their return. Individual Jews who it was thought could be of service to the royal court or the city were permitted to settle in Vienna, but they were subject to many restrictions. In 1753 there were only 452 Jews in Vienna in a total population of more than 175,000. Though in following decades the Jews contributed greatly to making the city into a commercial center by establishing a variety of business and industrial enterprises, the general prohibition against their settlement remained in force and those who had the right of residence continued to suffer from various inequalities. As late as 1846 the official Jewish population was only about 4,000. There were also a large number of illegal Jewish residents as well as foreign Jews, mostly Sefardim holding Turkish citizenship, who were exempt from the re-

---

קובץ מאמרי טוביה פרשל - כרך ב'

---

strictions in force against Austrian Jews.

The situation changed after the revolution of 1848, in which Jews participated, and particularly with the granting of the constitution in 1867, which gave Jews equal rights. Jews could now freely settle in Vienna and many came there from various parts of the Austro-Hungarian Empire, especially from Hungary, Bohemia, Moravia and Galicia.

In 1856 there were 15,600 Jews in the city. By 1880 their number had increased to almost 73,000 and by 1910 to more than 175,000.

World War I saw the influx into Vienna of about 80,000 Jews from Galicia and Bukovina which had been invaded by the Russians. The great majority of these later left the city, but large numbers remained.

In 1934 there were nearly 180,000 Jews in Vienna, constituting about ten percent of the entire population. Vienna was one of the largest Jewish communities in Europe. Jews were very prominent in the economic and cultural life of the city. Vienna was the home of well-known rabbis and men of Jewish scholarship and of Jewish personalities who had attained world renown because of their achievements in various fields of human endeavor, especially in literature and medicine.

After the "Anschluss" of 1938 the persecution of the Jews in Austria, whose population was largely anti-Semitic, was much fiercer than in other parts of Germany. Emigration was possible until 1941 and 136,000 Jews left Vienna. However many of these emigrants were subsequently overtaken by the German armies in their countries of refuge. The Jews who remained in Vienna were deported. After World War II a new Jewish community

was formed in Vienna.

The destruction of Vienna's Jewish community during the Nazi period was the third in the long history of the Jews of the city. Jews are believed to have settled in Vienna in the tenth century. In the middle of the 14th century the community was the largest in Germany. It was destroyed in 1420-1421 when part of the 1500 Jews who then lived in the city were expelled, others were burned at the stake, and still others committed suicide to evade forced conversion. A Jewish community was again established in Vienna towards the end of the sixteenth century. This community was in existence for less than one hundred years, coming to an end with the expulsion of 1669-1670.

Prominent rabbis who served the community at various periods included R. Isaac ben Moses (13th century), R. Yom Tov Lipmann Heller, Shabbetai Sheftel Horowitz and Gershon Ashkenazi (17th century). Samson Wertheimer (1658-1724), court banker, statesman, rabbi, communal leader and philanthropist was active in Vienna. He was the most influential Jewish personality of his time, came to the aid of many Jewish communities, and himself an erudite scholar, was a great patron of Jewish learning.

The Vienna Haggadah, 1751, is the sixteenth Haggadah published by the Orphan Hospital Ward of Israel as a token of gratitude to its supporters. Special thanks are due to the director Rabbi Munish I. Weintraub for his efforts to reproduce this beautiful manuscript Haggadah.

Tovia Preschel, 1978

הגדת זולצבאך, תקט"ו

הגדת זולצבאך, תקט"ו

שהם מצויים בהגדת אמסטרדם.³ ציורי ההגדה הם חיקויים של תחריטי הנחושת של הגדת אמסטרדם.⁴ הציורים שבשערי שתי ההגדות הם שונים, אבל בשניהם מופיעות הדמויות של משה ואהרן. החלק העליון של שער הגדת זולצבאך מקושט במנורה. הדמויות בפינות העליונות מציגות את דוד ושלמה המלך. בחלק התחתון של השער נראים שלושה ציורים קטנים: חלום יעקב, עקידת יצחק ויצחק מברך את יעקב.⁵

הוראות הסדר הן בלשון הקודש וביהודית-אשכנזית.

הגודל המקורי של ההגדה הוא 20 x 32 ס"מ.

הגדת זולצבאך, תקט"ו, שהיא נדירה מאד, היא הגדה נוספת בעלת ערך תרבותי רב המוצאת בפקסימילה על ידי בית היתומים דיסקין. ראוי לברכה הרב מוניש וינטרויב, מנהל המוסד, שהשקיע מאמצים רבים כדי להגיש הגדה זו שי לחג הפסח לידידיו ולתומכיו של בית היתומים.

ט. פרשל

תשמ"ה

זולצבאך, עיר בגרמניה הדרומית, לא היתה לה אף פעם קהילה יהודית גדולה, אך העיר היתה ידועה בכל רחבי העולם היהודי בשל הספרים העברים הרבים שנדפסו שם.¹ נדפסו שם, בין היתר, התלמוד בבלי (שתי פעמים), הזוהר, "מגידיים", ספרי מוסר ביהודית-אשכנזית, הוצאות רבות של המחזור וכן יותר משלושים מהדורות של ההגדה. הגדות בגודלים ומסוגים שונים. הגדות עם ובלי פירושים, עם ובלי תרגום יהודי-אשכנזי, עם ובלי ציורים. כמעט כל ההגדות נדפסו בבית הדפוס שנוסד בשנת 1684 על ידי ר' משה ב"ר אורי שרגא בלוך ונשאר בידי בני משפחתו עד סגירתו בשנת 1851.²

ההגדה, אשר פקסימילה ממנה ניתן בזה, נדפסה בשנת תקט"ו על ידי המדפיס ר' משולם זלמן, שהיה נכד של ר' משה בלוך. בהגדה זו, כמו בהגדות רבות אחרות מן התקופה ההיא, ניכרת השפעתה של ההגדה המצויירת שנדפסה באמסטרדם בשנת תנ"ה (1695). מופיעים בה קיצור פירוש האברבנאל, "פירוש על פי הסוד" הקצר והנוסחים היהודים-אשכנזים של השירים "אדיר הוא", "אחד מי יודע" ו"חד גדיא", כפי

1 עיין הערה 1 במאמר האנגלי.

2 שתי הגדות (א). יערי "ביבליוגרפיה של הגדות פסח" מס. 616, 617) לא נדפסו בבית דפוס זה, אלא על ידי המדפיס חיים פראנק שעסק בהדפסת ספרים בזולצבאך בשנים 1839-1846. על ההגדות שהוציא איציק בן ליב ב"ב (יערי מס. 128, 183) עיין במחקרו של ויינברג בשנתון הפרנקפורטי, כרך א' עמ' 115-116, ועיין שם גם עמ' 183.

3 בהגדת זולצבאך הושמט מעט מן הפירוש המקוצר של ר' יצחק אברבנאל. לפירוש האברבנאל שבהוצאת אמסטרדם שולבו פירושים להלל הגדול, ל"נשמת" ולשני הפיוטים "אז רוב נסים" ו"אומץ גבורתיך". הם נדפסו גם בהגדת זולצבאך.

4 בזולצבאך נדפסו כמה הגדות במתכונת של ההגדה שלפנינו. רוב התמונות בהגדה זו הן הפוכות ביחס לאלה שבהגדת אמסטרדם. ז"א הצורות שבצד ימין הן בצד שמאל, וכן להפך. על סיבת תופעה זו עיין בספר האנגלי "הגדה וחיתוך עץ", 1967, לא. ונגרוב, עמ' 87-88.

5 ציורי השער של הגדת זולצבאך מופיעים גם בשערים של ספרים אחרים. עיין מ. ויינברג הנ"ל עמ' 185.

The Sulzbach Haggadah, 1755

Sulzbach, a town in southern Germany, never had a large Jewish community, but it was widely known in the Jewish world for the many Hebrew and Judeo-German books which were printed there.*

The establishment of Hebrew printing presses in Sulzbach in the second part of the seventeenth century was due in a great measure to the liberal Duke Christian August, who was personally interested in Jewish studies.

The first Jewish-owned print shop in the town was opened in 1669 by Isaak Kohen of Prague. He remained in Sulzbach for a short period only, moving from there to Wilhermsdorf, where he was active as a printer for about twenty years.

In 1684 Moses ben Uri Shraga Bloch was given permission to open a Hebrew printing press. After his death, about 1693, the print shop was continued by his sons. In 1699 it was taken over by Aaron Fraenkel, who had settled in Sulzbach in 1673 and had married Bloch's daughter Bula. Fraenkel, who was a son of Rabbi Uri Lippman of Vienna and had lived in that city until the expulsion of the Jews in 1669-1670, headed the printing press for twenty years. He was succeeded by his son Meshullam Salman, who was in charge for more than four decades. This was the most flourishing period of the print shop, whose books were sold all over Europe. The printing of the Talmud brought Meshullam Salman into a dispute with competitors in Amsterdam; Europe's leading rabbis of the time became involved in the controversy. The print shop existed until 1851, remaining to the end in

the possession of Bloch's descendants.

In the years 1839-1846 another Hebrew printer, H. Frank, was also active in Sulzbach. More than thirty edition of the Haggadah were printed in that town. Almost all of them were produced by the presses of Bloch's successors.

The Haggadah which is reproduced here was printed in 1755 by Meshullam Salman. Like many other Haggadoth of the period it shows the influence of the illustrated Haggadah, printed in Amsterdam in 1695. It features an abridged version of Don Isaac Abravanel's commentary and the short esoteric commentary "Perush Al Pi HaSod" as well as the Judeo-German versions of the hymns "Adir Hu," "Ehad Mi Yode'a" and "Had Gadya," all of which appear in the famous Amsterdam Haggadah. The woodcuts of the Sulzbach Haggadah are imitations of the copperplate illustrations of the Amsterdam Haggadah and bear the captions.

The two Haggadoth differ in the illustration of their title pages, but both show the figures of Moses and Aaron, who appear frequently on title pages of Hebrew books of the period.

The Sulzbach Haggadah, 1755, is another Haggadah of major cultural interest, published by the Diskin Orphan Home as a token of gratitude to its friends and supporters. This Haggadah is very rare. Many thanks to Mr. Stephen P. Dutchslag, Attorney at Law, Chicago, IL, who was kind enough to place his copy at the disposal of Rabbi Munish Weintraub, director of the institution, who invested great efforts to have it reproduced.

T. Preschel, 1985

* About the Jewish community of Sulzbach see: M. Weinberg, *Geschichte der Juden in der Oberpfalz; V. Herzogtum Sulzvach* (1927); B.Z. Ophir/ F. Wiesemann, *Die Juedischen Gemeinden in Bayern 1918-1945* (1979). The Jewish print shops of Sulzbach and their activities were described by M. Weinberg in the *Frankfurt Jahrbuch der Juedisch-Literarischen Gesellschaft*, vol. 1 (1903), vol. 15 (1923), vol. 17 (1926), vol. 21 (1930).